

İdeoloji / İdeolojik Kişilik Olgusunun Olumsuzluğu Üzerine

Ahmet GÜRBÜZ*

I- GİRİŞ

Jean Bruller Vercors'un anlatımıyla, kadim zamanlardan beridir kabul edile gelen görüş ve değerlendirmeleri karşılaştırmaktan, bir araya getirip benzer ve ortak vurgularını teslim etmekten öte bir şey değildir amacımız. Bir sır çözmek, bilinmeyi açıklamak niyetinde değiliz; ama bilinenleri karşılaştırmak ve bir araya getirmekle müşterek hakikati gün ışığına çıkarabiliriz belki ve bu hakikat uzun zamandır biliniyor sanıldığı halde gerçekte saklı kaldığı için daha da göz alıcı bir ışık ve aydınlık saçabilir.¹

Bu çalışmanın asıl amacı, ideoloji üzerine yapılmış olan ve tükenmek bilmeyen tartışmalar konusunda bilgi vermek ve onlara eşlik etmek değildir. Kesin bir tanımlı yapılamamakla birlikte "ideoloji" kavramı günümüzde daha çok olumsuz bir anlamsal niteliğe bürünmekte ve düşünce ya da eylemlerinde objektif değil de, kendi kalıplaşmış ön yargılarına göre davranan, gerçekliği tanımayan, dünyayı yalnızca kendi ideleri ve tasarımlarına göre algılayıp biçimlendirmek isteyen kişi "ideolog/ideolojik kişilik" olarak adlandırılmaktadır.² Bu çalışmada olumsuzlanan "ideoloji" kavra-

mı "varlığa, yaşama, eşya ve olaylara dair tartışılmaz ve mutlak kabul içeren hazır dogmatik sosyal inanç içerikleri ve bu inanç içeriklerinin belirli bir sosyo-politik gaye uğruna araçsal işlev görmesi" anlamında; "ideolojik kişilik" kavramı da bu ideoloji tanımı doğrultusunda "belirlenmiş sosyo-politik gayeler uğruna, tartışılmaz mutlak dogmatik inanç kalıplarına dayalı maddi ve kültürel oluşum/organizasyona bağımlı ve onun direktifinde olan kişi/kurum" anlamında ele alınmakta ve kullanılmaktadır.

Terim/kavram olarak "ideoloji" — Eski Yunan filozoflarından Platon'un "ide/ideal" kavramını çağrıştırmak ya da ona dayanmakla birlikte — son yüzyıllardan itibaren ortaya çıkmış olsa da; aslında bu çalışmada kullanıldığı anlamıyla "ideoloji" ve "ideolojik insan" içerik/anlam/öz olarak tüm insanlık tarihi boyunca var olmuş ve var olmaya da devam edecektir. Çünkü bu anlamda ideoloji, zaman/mekân/nitelik olarak ne biçimde olursa olsun tüm toplumlar açısından toplumla birlikte, toplumsal yaşamla birlikte ortaya çıkar ve bu görünümüyle reel anlamda bir "evrensellik/insanlık (insana dair olma)" özelliği taşır.

* Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Jean Bruller VERCORS, s. 10.

2 Vecdi ARAL (HFTS), s. 204.

II- ETİMOLOJİK VE TARİHSEL BAĞLAMDA İDEOLOJİ

Bilindiği gibi, 18.yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan “ideoloji” kelimesi, ilk başlarda, etimolojik anlamına yakın olarak “amacı fikirleri, bunların köken ve niteliklerini incelemek olan bir bilim” anlamını taşıyordu.³ “İdeoloji” teriminin buna yakın tanımlarından birisi de “ideal ya da soyut tahliller ve kurgusal teorilendirmeler” oluşudur ve bu anlamda kullanılması, 19. yüzyıl Batılı felsefecilerin büyük çoğunluğunun ortak ve temel karakteristik özelliklerinden birisini oluşturmaktadır.⁴ Daha sonraları, aşamalı bir biçimde “reel olgulara tekabül etmeyen, soyut fikirler üzerine boş/soyut analiz ve tartışmalar”, “bir siyasi partiye ilham veren doktrin”, “tarihsel/politik dünyanın toptan tevil/yorumlanma sistemi”, “müstakil bir hayatı olan ve münhasıran kendi kanunlarına tabi bir fikirler toplamı”⁵ gibi anlamlarda da kullanılan “ideoloji” kavramının yerine zaman zaman, daha esnek ve müphem bağlamda “dünya görüşü”⁶ sözcüğü de kullanılmıştır.

Fenomenolojik açıdan ideoloji olgusunun insanlık tarihindeki oluşum/gelişim süreçleri irdelendiğinde şu tespiti yapmak mümkündür. İdeolojik düşünsel içerikler ilk başlarda belirli önder(ler) tarafından

dile getirilip savunulmakta ve zamanla bu ideolojik düşünce içerikleri sistematize bir biçimde gelişip yayılmakta ve tüm varlığa/yaşama ilişkin genel ve temel kalıplar biçimini almaktadır. Özellikle bu ideolojik içerikleri ortaya koyan önder(ler) sonrası zamandan başlayarak, bu ideolojik düşünsel içerikler artık giderek içerik ve anlam olarak sabitleşip kalıplaşmakta ve –orijinal vazedicileri hayatta olmadıkları için– tartışılıp yorumlanarak geliştirilemez bir görünüm almakta ve süreç içerisinde, kullandığımız anlamda ideoloji halini almaktadır.

“İdeolojik kişilik” kavramı aslında “insan kişiliği tipolojisi” bağlamında değerlendirilebilecek bir isimlendirmedir. Fenomenolojik bir irdeleme bize insanlık yaşam tarihinde farklı insan kişiliği tiplerinin mevcut ve geçerli olabildiğini göstermektedir; *vital insan, ekonomik insan, hedonist insan, teorik insan, estetik insan, etik insan* gibi.⁷ Tüm bu insan kişiliği tiplerinde, *tek yanlı olma ve yaşamın ve değerlerin belli bir yönü ve boyutuyla aşırı ve sapkın bir biçimde bağımlı olma durumu* geçerli ve söz konusu olmaktadır. İnsanın değer bilincinin kapasitesi, kapsamı ve işleyim biçimi ile bağlantılı olan bu durum, değerlerin insan tarafından kavranıp kabullenilmesinin, doğası ve insanın sonlu bir varlık olması gereği bazı sınır ve tahditler içermesinden

3 Paul DIMITRIU, s. 66. Bu kelime, ilk kez 1796 yılında, pozitivistin akıl babalarından Fransız düşünür Destutt de Tracy tarafından, “İdeolojinin Unsurları Üzerine Deneme” adlı eserinde kullanılmıştır.

4 Henry D. AIKEN, s. 13-14.

5 Paul DIMITRIU, s. 66-67.

6 Almanca “weltanschauung” sözcüğünün karşılığı olarak. Bu konuda bkz: Cemil Meriç (SN), s. 296-302; Vecdi ARAL (HFTS), s. 202-207; Yasin CEYLAN, s. 195.

7 Vecdi ARAL (HFTS), s. 86-88.

de kaynaklanmaktadır. Tüm bu tek yanlı insan kişiliği tiplerinin karşısına, teorik ve pratik tüm değerleri algılayıp benimseyen bir insan idesi “homo universalis”in konulabileceği söylenebilir.⁸ “İdeolojik kişilik” isimlendirmesi ile de aslında bir bakıma “ideolojik insan” tiplmesi kastedilmiş olmaktadır. İdeolojik kişilik/ideolojik insan, varlığa ve değerlere yalnızca kendisine empoze edilmiş olan tek yanlı ve zorbacı/mutlakçı bir bakış açısıyla yaklaşan bir insan tipini yansıtmaktadır.

III- İDEOLOJİ KAVRAMININ TEMEL UNSURLARI

“İdeoloji” kavramının belirgin karakteristik özelliklerinin neler olduğuna baktığımızda şunlar söylenebilir:⁹ İdeolojinin temel/kökensel özelliği, onun insanın haklı olma/hükmetme ihtirasından doğmuş olmasıdır. Bu noktada önemle dikkat edilmesi gereken ince husus, ideolojinin bu özelliğinin, insanın hakikate/hakka/adalete yönelik bir “ihtirasını” değil fakat salt haklı olma, üstün olma, hükmetme arzu ve ihtirasını ifade ettiği hususudur. İdeoloji sayesinde, ideolojik kişi, kendi gözünde ve onun gibi düşünüp hareket eden başkalarının gözünde “haklı/kıymetli” oluverirken aynı zamanda böyle bir haklılık ve kıymetliliği kabul etmeyenleri kullanabilecek, saf dışı bırakabilecek ve bütün bunları yaparken kendisini haklı bulabilecektir. İdeoloji ve ideolojik kişilik bu yönüyle pragmatiktir. İdeolojik kişi ya da ideolog, doğru olduğunu ileri sürdüğü şeyi objektif olarak

deneyimlemeye pek yanaşmaz, olgular içinden yalnızca kendi işine gelenleri ve iddialarına destek olarak kullanabileceklerini seçerek alır. Onun gayesi, var olduğunu farz ettiği şeyin asılsız olup olmadığına ilişkin hakikati bulup kabul etmek değil – aksine kendi doğrularından kuşku duymasına yol açabilecek hiçbir hakikati görmek ya da duymak istemez –, kendisinin doğru ve haklı olduğuna habire başkalarını inandırmaya, ikna etmeye çabalamaktır. İdeoloji bu yönüyle tümüyle bir aklileştirme, rasyonalize etme, mantıksallaştırma faaliyettir. Benimsenen her davranış/tutum/yaklaşım/fikir mantıksal açıdan insicamlı, ahlaksâl açıdan kabul edilebilir bir konuma yükseltilir. Her ideoloji kutsal olanı aklileştirir, akli kutsallaştırır ve bu şekilde yaşamak için sebepler koyar ortaya. Aynı zamanda başkalarını ezmek, yok etmek için de sebepler bulur. Bu nedenle tüm ideolojilerin açık ya da gizil olarak “katil ruhlu, fetihçi, kan kokar”¹⁰ özellikte oldukları söylenebilir.

İdeoloji toplumsal bir olgudur aynı zamanda. Bir ideoloji yalnızca ve tümüyle bireysel bir kurgulama/uydurma olarak görülemez. Bir ideoloji, sosyal bir sınıf/zümmenin kendine özgü yanını/husurietlerini ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı ya da başkalarıyla ters düştüğü ortak tasavvurların bütünüdür. Aynı zamanda kendi çapında parçal/nisbi bir sistemin bütünü oluşturduğu özgün tasavvur/yaklaşım biçimlerinin zümreyi oluşturan herkes tara-

8 Vecdî ARAL (HFTS), s. 88.

9 Jean-William LAPIERRE, s. 6-35.

10 Jean-William LAPIERRE, s. 20.

findan bilinmesi, zümreye mensup kişiler arasında özel bir iletişimi olanaklı kılar ve bu ortak tasavvur/bilgi/yaklaşım, zümreyi giderek bir “cemaat” yani “hususî bir bilgi mübadelesi tarzıyla kendini belli eden bir iletişim ve dayanışma dünyası” haline getirir. Zümrenin mensupları bu ortak “ideoloji”leri üzerinde hemfikirdirler ve bu “ideolojik veriler” sayesinde hem birbirlerini anlar hem de onlar gibi düşünmeyenleri/başkalarını dışlarlar. Dolayısıyla bu anlamda bir zümreye intisap etmek bu zümrenin ideolojisini benimsemek/kendisiyle özdeşleştirmek demektir aynı zamanda.¹¹

Diğer yandan ideoloji tarihsel bir olgudur. Bu yönüyle hiçbir ideolojinin yeni bir yaratı, yoktan var edilmiş bir şey olduğunu söylemek mümkün değildir. Aksine, ideolojik içerikler ideolojik zümrenin de dâhil olduğu toplumun bütününe kültürü olan ortak inanç ve kabullerin derin ve köklü varlığından esinlenir ve beslenirler. Daha doğrusu ideolojik içerikler, yabancı bir kültürden aktarılmış olsalar da ya da yeni insan topluluklarının yenilikçi sosyal hareketliliklerinin ivmesini oluştursalar da mutlaka “*ma’şeri hafızanın engin deposunda gömülü kalmış tasavvurlarla*”¹² ilintili olmak ve bunları gerekirse ters yüz edip yeniden anlamlandırmak, yorumlamak, yeni bir sistematığe tabi tutmak durumunda/özelliğindedirler.

İdeolojinin önemli unsurlarından birisi de, kendince bir değerler hiyerarşisini içeren ortak inanç ve kabullerin toplamı

olmakla kültürel bir olgu oluşudur. İdeolojik içerik soyut bir sözdür her şeyden önce: Fikirler arasında bağlantılar kuran, kurduğu bu bağlantılar aracılığıyla ya da buna bile gereksinme duymadan doğrudan doğruya kendini takdim eden, kendi içeriklerinin mutlak doğru/üstün/bağlayıcı olduğunu buyuran bir söz. Diğer bir anlatımla, bu açıdan bakıldığında, ideoloji bir dildir; yani “*gerçekliğin üzerine geçirilmiş bir tel kafes*.”¹³ Bu nedenle ideolojinin asıl anlam ve işlevi, bir çeşit semboller repertuarı olan terminolojisinden çok, derinleme yapısında yani bu sembollerin işaret ettiği temel yaklaşım biçimlerinde aranmalıdır.

Her ideoloji kendince bir değerler ve değerlendirmeler manzumesidir aynı zamanda. İdeolojik algıda belli değer ölçütleri vardır ve bu değer ölçütleri aracılığıyla, kendisine tabi olanların hayatı nasıl algılamak ve yaşantılamak gerektiği konusundaki tüm küçük/büyük sorularına yanıtlar içeren değerlendirmeler sistematığı oluşturulur. İyinin/kötünün, güzelin/çirkinin, doğrunun/yanlışın, haklılığın/haksızlığın, değerlinin/değersizliğin ne olduğunu: Neyin sevilmesi/arzulanması, neden nefret etmek/kaçınmak gerektiğini belirler ve her konuda neye inanılması ve nasıl davranılması gerektiğine ilişkin tüm ayrıntılı yanıt ve çözüm modellerini sunar. Daha da önemlisi ve belirleyici olanı, her ideolojik içeriğin, içinde aynı zamanda şiddetli ve güçlü bir heyecan yükünü taşıyor olmasıdır. Bağımlısının açıkta ya da gizil tüm içgüçlerini seferber edebilmesi

11 Jean-William LAPIERRE, s. 8.

12 Jean-William LAPIERRE, s. 9.

13 Pierre GUIRAUD, s. 120.

bu etkileyici/belirleyici/harekete geçirici temel metafizik özelliğine borçludur. İdeolojik kişi yani bir ideolojinin bağımlısı kimse eğer ideolojisine bunca yoğunlaşmış bir ruh haliyle katılıp tabi olabiliyorsa, bunun nedeni, ideolojinin bu kişinin maddi ya da manevi tüm gereksinme/arzu/özlem/iştihak/tutkularını dile getirmesi, terennüm etmesidir. Bir ideoloji, bağımlısını, tüm tavır ve tutumlarının haklılık kazandığı ve manevi olarak tatmin edilmiş bir âlemden meskûn kılar adeta. Bu önemli özelliğiyle ideoloji, egemen odaklara, kendi iktidarını kollayıp artırmak için bağımlı ideolojik zümreyi alet olarak kullanma fırsatı verir. İdeoloji bu temel rolünü yerine getirirken, bunu, ifade ettiği şeye kılık değiştirterek yani kullanıcı egemenin kişisel çıkarını çarpıtıp halkın/kamunun/insanlığın/mukaddesatın/milliliğin gereği haline dönüştürerek yapar. Kullanıcı egemenin asıl amaç ve gayesi, bütün çıplaklığı ile kendini göstermekten uzak olduğu gibi, gizli derinliklerde, maskelenmiş durumdadır ve kendisine karşı koyanları yok etmek için sınırsız/çeşitli hilelere sahiptir. İdeolojinin sahip olduğu ruhsal karakter böylece bir yandan egemen kullanıcının hakikati tersyüz ederek kendi iktidarını kollayıp çoğaltmasına yol açarken, diğer yandan da kullanılan zümrenin maddi/manevi olarak ikna ve tatmin edilmesini ve bu yolla nihai amaca ulaşılmasını mümkün kılmaktadır.

İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusunun yapısal özelliği konusunda şu önemli hususu da ifade etmek gerekir. İdeoloji her şeyden önce bir “*organizasyon*”dur ve tüm organizasyonların doğası gereği sahip olmaları kaçınılmaz olan “kötü olma / kö-

tülük üretme” özelliğini kendisinde taşır. İdeoloji organizasyonunun şematik yapısında iki ayrı temel kurucu ve fonksiyonel süje/kişilik bulunmaktadır: Birincisi yani temel kurucu kişilik en yukarıda bulunan, organizasyonu evirip-çeviren, onu kendi amaçları doğrultusunda işletip fonksiyonel kılan ve olup-biten her şeyin iç yüzüne vakıf olan kurucu/sahip/etken kişiliktir. İkincisi yani fonksiyonel süje-kişilik ise, organizasyon yapı ve şemasının bel yapısını oluşturan, olayın içyüzünü kavramaktan yoksun ve kandırılmış/ikna edilmiş olan, organizasyonun işleyip-idame olabilmesi için emek-eylem harcaıyıp bunun acısını ve kurgusal/ütopik tatminini yaşayan kitleleri ifade eden eleman süjeler/edilgen kişiliklerdir.

IV- İDEOLOJİNİN RUHSAL ANALİZİ / İDEOLOJİK KİŞİLİĞİN KÖKENLERİ

İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusunun en başta gelen kökensel özelliği, daha önce de belirtildiği gibi, onun insanın haklı olma/hükmetme hırs ve ihtirasından doğmuş olmasıdır. Bu noktada önemle dikkat edilmesi gereken ince husus, ideolojinin bu özelliğinin, insanın hakikate/hakka/adalete yönelik bir “hırs ve ihtirasını” değil fakat salt haklı olma, üstün olma, hükmetme arzu ve ihtirasını ifade ettiği hususudur. İdeoloji sayesinde, ideolojik kişi, kendi gözünde ve onun gibi düşünüp hareket eden başkalarının gözünde “haklı/kıymetli” oluverirken aynı zamanda böyle bir haklılık ve kıymetliliği kabul etmeyenleri kullanabilecek, saf dışı bırakabilecek ve bütün bunları yaparken kendisini haklı bulabilecektir. İdeoloji ve ideolojik kişilik bu

yönüyle acımasız derecede pragmatiktir. İdeolojik kişi ya da ideolog, doğru olduğunu ileri sürdüğü şeyi objektif olarak deneyimlemeye pek yanaşmaz, olgular içinden yalnızca kendi işine gelenleri ve iddialarına destek olarak kullanabileceklerini seçerek alır. Onun gayesi, var olduğunu ileri sürdüğü şeyin asılsız olup olmadığına ilişkin hakikati bulup kabul etmek değildir. Aksine kendi doğrularından kuşku duymasına yol açabilecek hiçbir hakikati görmek ya da duymak istemez. Onun asıl gayesi ve yapmak istediği, kendisinin doğru ve haklı olduğuna habire başkalarını inandırmaya, ikna etmeye çabalamaktır.

İnsanlık yaşamı açısından ideolojinin en başta gelen olumsuzluğu kanımızca onun, insan iradesine varlığın/eşyanın anlam ve değerine ilişkin dayatmada bulunması, insan iradesinin insanın varoluşsal serüvenindeki biricik varlığı ve temel kişiliği olduğu etik hakikati ret etmesinde aranmalıdır. Böylece ideolojinin en belirgin olumsuzluğu, onun hakikatin ve anlamın algılanması bağlamında temel bir yanılgı ve kusur içinde olması biçiminde kendisini göstermektedir. Çünkü etik değer olarak doğrunun ve hakikatin ya da varlığın anlamlandırılmasının insan iradesine karşı dayatma ve zor uygulama yoluyla mevcudiyet bulamayacağına hiçbir kuşku yoktur. İdeoloji kendi bağımlısı ideoloğa (ideolojik kişilik), inanma ve davranmasında objektif hakikate göre değil de kendisine empoze edilen kalıplaşmış önyargılara göre hareket etmesini, realiteyi tanımayıp gerekirse onu tersyüz

ederek anlamlandırmasını, dünyayı yalnızca kendisine empoze edilen inançsal kalıplar doğrultusunda dizayn edip biçimlendirmek için çaba göstermesini öğretir ve dayatır. İdeolog/ideolojik kişilik, biricik hakikat olarak kabul ettiği görüşünü bütün insanlara zorla benimsetmek, topluma/toplumsal yaşama/dünyaya kendi bu ideolojik kalıpsal tasarımları doğrultusunda bir yön ve biçim vermek ister ve bunun için habire çabalar durur. İdeoloji kendi bağımlısı ideolojik kişinin yalnızca değerlendirme ve muhakeme etme yeteneğini zedelemekle kalmaz, aynı zamanda onun hakikat karşısındaki tavır ve tutumunu da etkiler, onu bu konuda dürüstlük ve içtenlikten yoksun bırakır. İdeolojik kişi bizzat kendini aldatmakla kalmaz, başkalarını da bilinçli olarak yanıltır ve bunu reel gerçekliği ve değersel hakikati kendi dogmatik görüşlerine uygun yorum yöntemleri paralelinde gerekirse tersyüz ederek gizlemek, üstünü örtmek, değiştirip çarpıtmak biçiminde yapar.¹⁴

Her ideolojik içerik, içinde aynı zamanda şiddetli ve güçlü bir heyecan yükünü taşır. İdeoloji, bağımlısının açıkta ya da gizil tüm içgüçlerini bu etkileyici/belirleyici/harekete geçirici temel metafizik özelliği aracılığıyla seferber ettirir ve gerçekleştirir. İdeolojik kişi yani bir ideolojinin bağımlısı kimse asıl bu yolla ideolojisine, bunca yoğunlaşmış bir ruh haliyle katılıp tabi olabilmektedir. Aynı zamanda bu önemli özelliğiyle ideoloji, egemen odaklara, kendi iktidarını kollayıp artırmak için bağımlı ideolojik zümreyi alet olarak

14 Vecdi ARAL (HFTS), s. 205.

kullanma olanağı sunar. İdeolojinin sahip olduğu ruhsal karakter böylece bir yandan egemen ya da egemen olma amacındaki odakların hakikati tersyüz ederek kendi iktidarlarını kollayıp çoğaltmasına yol açarken, diğer yandan da kullanılan zümrenin yani ideolojik kişiliklerin maddi/manevi olarak ikna ve tatmin edilmesini ve bu yolla nihai amaca ulaşılmasını sağlamaktadır.

İdeolojik kişiliğin en önemli ruhsal karakteristik özelliklerinden bir tanesi, onun başka bir ideolojiyi savunan kimseleri düşman olarak görmesidir. Ona göre, başka türlü düşünen/inanan kimse “maskesi düşürülüp gerçek yüzünün meydana çıkarılması gereken, hakikat düşmanı, karşıt” bir kimsedir. Bu nedenle, farklı düşünen/kendisinden olmayan kimselerin gücünün kırılması, yok edilmesi uğruna her şey göze alınmalı, bunun için her yola başvurulabilmeli ve her şeye katlanılmalıdır. Öyle ki farklı düşünen/kendisinden olmayan bu kimse ya da kimselerin dürüst, güvenilir, erdemli vb. olmaları bile bu bağlamda hiçbir önem ve kıymet arz etmez. Farklı düşüneni/kendisinden olmayana ideolojik kişiliğin lanetinden kurtaracak olan, yalnızca kesin bir “evet” yanıtı olabilir.¹⁵

İdeolojik kişiliğin kökensel yapısı bağlamında olumsuz etkenler olarak, ‘ben’ ve ‘başkaları’ kavramlarına ilişkin algının analizini yapmak bu açıdan yol gösterici olabilir. Bu olumsuz etkenler, benzer bir diğer adlandırmayla, ‘dışsal’ ya da ‘içsel’ etkenler biçiminde değişiklik gösterebilir.

Bireyin özgün ve özgür varoluşsal etik sürece girişini engelleyen temel faktörlerin

başında ‘ben’ faktörü gelir. ‘Ben’ kavramı, burada, *‘toplumsal belirlenim ya da biçimlendirmeleri de içeren doğal nedensellik yasaları doğrultusunda oluşan, özgür istenç ve bilinç temelinden yoksun doğal ya da toplumsal benlik’* anlamında kullanılmaktadır. Bireyin özgürleşmesinin ve gerçek kişilik edinmesinin biricik temel yolu, bu anlamdaki doğal benlik durumunu aşır, kendi özgür istenç ve bilinciyle kişiliğini kurmasından geçer. Kişi, kendi istenci ve içselleştirmesi olmadan kendisinde bulunan doğal benlik yapısını aşılmaz bir gerçeklik olarak algılayınca, kaçınılmaz olarak, tüm ömrü boyunca bu doğal benlik yapısı kapsamında kalmaya tutsak olacak ve özgürleşme yolunda adım atmaktan uzak kalacaktır.

İdeolojik savların tutsağı olmuş ya da bu bağlamdaki organizasyonların içerisinde adeta kendisini bir *‘belirlenen nesne’* gibi bırakıvermiş bir kişilik, bağımsız ve tarafsız bir kişilik olma niteliğinden yoksun kalacaktır. Bunun gibi, bireysel olarak kendisinin, çevresinin ya da herhangi bir nitelikteki herhangi bir topluluğun istek ve çıkarlarını sağlamak amacını içselleştirmiş bir kişilik, olayları ve hakikati tarafsız ve objektif bir biçimde algılamada ve değerlendirmede yetkin bir kişilik olarak vasıflandırılmaz. Bu konuda daha da önemli olumsuz dinamikler; tutku, kin, düşmanlık, kibir, çekememezlik, üstünlük taslama gibi olumsuz psikolojik duygulanımları yansıtan içsel etkenlerdir. ‘Ben’ duvarı, bazı durumlarda, *‘kendini üstün tutma, kendini değerli ve diğer insanları değersiz bulma, kendi ego-suna değer yükleme’* biçiminde somutlaşır.

15 Vecdî ARAL (HFTS), s. 205.

Bireyin kendini üstün tutması, kendi benliğini değerli bulması bazen 'bilgisiyle övünmek' biçiminde de yansıyabilir. Bilgi sahibi olmakla övünmek ve üstünlük taslamak, gerçekte bilgi ve bilime ilişkin yanlış bir algılayışın göstergesidir. Çünkü bilgi ve bilim, özellikle filozofik bağlamdaki bilgi; sonuçta bireyin gerçekliğini, olay ve olguların nedenlerini ve anlamını araştırıp ortaya koyduğu gibi, diğer yandan da, değerliliğin tek başına bilgi taşıyıcısı olmaktan değil de erdem ve ahlaksallığa yönelik değerlerin içselleştirilip yaşantılanmasında olduğunu işaret edip vurgular.

'Başkaları' kavramı burada genel olarak *'bireyin, kendi gerçek değerlendirme ve inançlarının oluşmasında diğer insanların ya da toplumun salt anlamda belirleyici olmasına olanak tanımaması gereği'* anlamında kullanılmaktadır. Birey, erdemlilik sürecinde başarı sağlayabilmek için, kendi ahlaksal değerlerini, yaşam felsefesini, dinsel inançlarını ve bunun gibi diğer, gerçek kişiliğine ilişkin tüm inanç ve değerlendirme biçimlerini; başkalarının ve toplumun etkisinde kalmadan, onların tutsağı olmadan kendi özgün ve özgür istenciyle özümseyerek ve içselleştirerek oluşturabilmeli, kurabilmelidir. Başkalarının yaşam felsefemizin ve kişiliğimizin oluşmasında belirleyici olmaktan dışlanmaları gereğinin kavranması, bir açıdan da, gerçek bilginin ve erdemliliğin elde edilebilmesi için kesin bir koşul konumundadır. Başkalarına yönelik, bu bağlamda tavır koyabilmek için, kuşkusuz onların kınama ve hor görmelerinden etkilenmemek, dahası, bu kınamalara, destekleyici etken işlevini yükleyebilmek gerekir. Bu anlatımın, yani

'başkaları'nın bu bağlamda değerlendirilmesinin, yalnızca değer yaratma kaynağı olmak açısından söz konusu ve bununla sınırlı olduğu kuşkusuz anımsatılmalıdır. Diğer insanlara ve topluma karşı söz konusu olan her türlü sorumluluklar ve ilişki biçimleri, kuşkusuz geçerliliğini korumakta ve somut konunun dışında kalmaktadır. Başkalarının değerlendirilmesine ilişkin önemli bir nokta da, bireyin, erdemlilik sürecindeki gelişimi açısından, diğer insanları yani başkalarını eleştirip değerlendirmekle gündemini sınırlı tutmasındansa, eleştirel yaklaşım ve yeteneğini daha çok kendi kişiliğine yönelterek, gelişmesine katkıda bulunması gereğidir.

İdeoloji kavramı ve olgusunun olumsuz bir nitelik kazanmasıyla, temel ahlaksal değerlerden birisini oluşturan 'alçakgönüllülük/tevazu' erdeminden yoksun bulunma arasında yakın bir ilinti ve etkileşim olduğu söylenebilir. Bu iki durum yani ideoloji bağımlılığı ile 'alçakgönüllülük/tevazu erdeminden yoksunluk', adeta birbirini destekler özelliktedir. Alçakgönüllülük/tevazu etik değeri, *bireyin kendi sonluluğunun bilincinde olmasını, her zaman ve koşulda nesnel hakikati benimsemeye hazır durumda bulunmasını* deyimler. Birey; eğer nesnel hakikati benimsemeyi değil de kendi belirlenmiş ideolojik tutku ve bağımlılıklarını doyuma ulaştırmayı amaç edinmiş ya da bu duruma sokulmuşsa, kuşkusuz, gerçek ve özgür varlık sahibi bir kişilik olmaktan uzaklaşıp, bir araç olma konumuna düşmüş olacaktır. Bu konuda sufi düşünürlerin anlatımları takdire şayandır kanımızca: *Bireyde alçakgönüllülük/tevazu (huşu; nesnel gerçeği benimseme istenci) bulunduğu*

göstergesi, kızdırıldığında ya da isteğine aykırı davranıldığında ya da reddedilme durumunda kaldığında bile, nesnel hakikatilik varsa bunu kabul ile karşılamasıdır (Kuşeyri). Bilge olumlayıcı ve benimsemeye hazır, bilgiden yoksun kimse ise iddiacı (görüşünde diretici) ve olumsuzlayıcı'dır (Tusi).¹⁶

V- TEKNİK, BİLİM VE FELSEFENİN İDEOLOJİYE İNDİRGENMESİ

Vecdi ARAL'ı izleyerek¹⁷ söyleyebiliriz ki bilgi ve bilimin mevcudiyetinin kökeninde gerçekte insanın varlığı anlama ve değerlendirme gereksinmesi bulunmaktadır; çünkü hakikat değeri, doğası gereği insanı kendisini oluşturan ve çevreleyen tüm eşyaya, varlığa ve olaylara ilişkin bilgi edinmeye zorlamaktadır. Bu zorlama, tüm etik değerler için geçerli olduğu gibi, hakikat değerinin de içerdiği 'olması gereken'den kaynaklanan ve vicdanımızın bize yönelttiği bu yoldaki sesin algılanmasıdır. ARAL'ın ifadesiyle "Nedir ki "hakikat"ın, içimizde "gereksinme" duyumsaması olarak algılanması, doğal yanımızdan gelen çıkarlarımızla ilgili motivasyonların varlığını dışlamaz... "Ahlaken iyi" dediğimiz en yüksek değer, yaşamdaki değer çatışmalarında yüksek değer seçilmesi ile gerçekleşeceğine göre, bilimi hakikat uğruna yapmanın soylu ve erdemli bir tutum olacağı kesindir. Şöhret yada para kazanma, sosyal bir mevki edinme ya da sırf bir ideoloji uğruna yapılan sözüm ona bilimsel çalışma ciddiye alınmaz,

alınmamalıdır. Hakikat değeri bütün bunlardan üstündür ve insanın tinsel yanından gelmekle insanın asıl kendisinin bir görünümüdür. Bu nedenle, hakikat kaygısından koparak yapılacak her bilme, bilgi edinme eylemi insanın kendini kendi dışındaki bir amaca araç olarak kullanma anlamına gelir ki, bunun ahlaka aykırı olduğu bilinmektedir."¹⁸

Reel gerçekliğe bakıldığında ve bilim insanına empoze edilen teknolojik gayeler ve emrine sunulan çeşitli ve sınırsız olanaklar göz önüne alındığında, bilimsel araştırmalar üzerinde ideolojilerin doğrudan ya da dolaylı olarak kaçınılmaz bir biçimde etki ve belirleyiciliğinin olacağı ortadadır. Gerçekten de bir yandan bilim insanının aldığı eğitim ve kendisine sunulan çalışma ortamı ve koşulları, diğer yandan da yapılan/yapılacak bilimsel çalışmaların epistemolojik, felsefi ve teknolojik değerlendirilme ve kullanım biçimi ideoloji ile bilim arasında çok ciddi ve tehlikeli bir köprü oluşturabilmektedir. Tüm bu olabir gerçeklikler karşısında, yapılan bilimsel araştırmaların ideolojik tesirlerden masum, "saf/katıksız" ya da "asli/bağımsız" oldukları rahatlıkla söylenebilir mi?¹⁹

İdeoloji-bilim ilişkisi bağlamında özellikle sosyoloji-ideoloji ilişkisine dair dile getirilen, sosyolojinin "insan'a hizmet edecek yerde sermaye babalarına, teknokratlara ve müesses nizama hizmet etmekte" olduğu, oysa "eğer hiçbir zaman ayrılmaması icabeden insan ile meşgul olursa,

16 Ahmet GÜRBÜZ (HDTFTV), s. 212.

17 Vecdi ARAL (BBBA), s. 44-45.

18 Vecdi ARAL (BBBA), s. 45.

19 Gerard BUIS, s. 43-44.

hem insan için meşru bilgiler üreteceği, hem de insanın saadeti için hakkı teslim edilen bir vasıta olacağı”²⁰ biçimindeki eleştiriler dikkat çekmektedir.

Yine bu bağlamda, Marksizm’in “*felsefenin aydınların bir afyonu olduğu*” biçimindeki yaklaşımı dikkat çekicidir. Toplulukları yönlendirmek için felsefenin değil de ideolojinin gerekliliği noktasından hareketle Marksizm’in felsefeyi ideolojiye icra etmeye yönelik yaklaşımı, ideoloji ile bilim ve felsefe arasında kurulan ve bilim ve felsefenin öngörülmüş belli amaçlar doğrultusunda araç olarak kullanılmasını içeren bir ilişki ve anlayışı yansıtmaktadır gerçekte. Bu temel yaklaşım biçimi belli bir aşamada Marks’ın, felsefeyi “*insanın gerçek ihtiyaçları yerine, mücerret bir hakikat ihtiyacı ve proleterlerin menfaatleri yerine, beşeri varlığın hiçbir sınıfa, hiçbir realiteye dâhil olmayan ve felsefi muhayyilenin bulutlu semalarından başka hiçbir yerde mevcut olmayan umumi manadaki insanın menfaatlerini ikame etmekle*” kınamasına bile, trajik bir biçimde de olsa yol açabilmiştir.²¹ Bu yaklaşım, asıl, felsefeyi insanlık tarihinde sosyo-politik amaç/çıkarlar için kullanılmaya müsait kılan temel niteliğin onun insanların hayatıyla iç-içe olduğu hakikatinden başka bir şey olmadığını görmezden gelmektedir. Belli bir sosyo-politik vb. gayenin boyunduruğuna girdiğinde ise felsefe artık felsefe değil yalnızca bir ideolojidir.²²

Fenomenolojik olarak irdelendiğinde, çağımız dünyasında, objektif etik değerlere

dayanan kadim insanlık kültüründen uzaklaşılmasının, modern ve batılı pozitivist bilim ideolojisi aracılığıyla büyük oranda gerçekleştirildiği ileri sürülebilir.²³ Bu açıdan bakıldığında günümüzde, ülkemiz ve toplumumuz da dâhil özellikle geri bırakılmış ülke ve toplumlarda mevcut/geçerli olan bütün modern entelektüel akımların kaynağında pozitivism ya da pozitivist bilim ideolojisinin yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Pozitivism ya da pozitivist bilim ideolojisi kadim insanlık kültüründen kopmanın/koparılmanın biricik aracı olarak işlev görmüştür adeta. Çağdaş tarihsel süreç, Batı’ya açılan geri bırakılmış toplum entelektüellerinin kendi toplumlarından devrıldıkları kadim insanlık kültürünün içeriklerine pozitivist bilim ideolojisi yoluyla karşı çıktıklarına tanıklık etmektedir.

Modern teknoloji ile ideoloji arasındaki ilişki konusunda Herbert MARCUSE’ün anlatımı bu açıdan büyük önem arz eder: “*Belki de teknik akıl kavramı bizzat ideolojidir. Tekniğin salt kullanımı değil, bizzat kendisi de (doğa ve insan üzerinde) iktidardır; yöntemli, bilimsel, hesaplanmış ve hesaplayan iktidar. İktidarın belirli amaçları ve istemleri (Interesse) tekniğe ancak ‘sonradan’ ve dışarıdan empoze edilmiş değerlerdir –onlar bizzat teknik aygıtın yapısına dâhildirler; teknik her defasında tarihsel –toplumsal bir tasarımdır; ve onda bir toplumun ve ona hükmeden istemlerin insanlara ve şeylere ne yapmak istedikleri yansıtılmıştır. İktidarın böyle bir amacı*

20 Michel AMIOT, s. 55.

21 Etienne BORNE, s. 153

22 Etienne BORNE, s. 163.

23 Hüsamettin Arslan, s. XIV.

‘maddi’dir ve bu bakımdan bizzat teknik aklın biçimine aittir.” “Bugün iktidar kendini salt teknoloji aracılığıyla değil, tersine teknoloji olarak ölümsüzleştirmekte ve genişletmektedir ve bu da bütün kültür alanlarını içine alan, geniş politik erki, büyük meşrulaştırmayı sağlamaktadır.”²⁴

Jürgen HABERMAS’ı izleyerek, 19. yüzyılın sonundan itibaren modern kapitalizmi belirleyen önemli ve güçlü bir unsurun ‘teknğin bilimselleştirilmesi’ olgusu olduğunu söyleyebiliriz.²⁵ Çağdaş dünyanın egemen kapitalist sistemi, büyük çaptaki endüstriyel araştırmalarla bilim, teknik ve değerlendirmeyi (insani ve ahlâki açıdan takdir etmeyi) tek bir sistem içerisinde birleştirmiş; teknik ve bilimin bizzat pozitivist bir ortak bilinç şeklini almasına yol açmıştır adeta. Bilimi fetişleştiren ve ‘bilincin teknokratikleşmesi ya da teknokratik bilinç’ durumunu içeren bu çağdaş kapitalist ideoloji, eski tipteki ideolojilerden daha karşı konulamazdır ve daha geniş etkilidir. Günümüz egemen kapitalist dünyası ‘teknokratik bilinç’in müphem temel kabullerini negatif-ütöpik bir biçimde sonuna kadar götürmekte ve böylece, ideoloji olarak teknik ve bilimin yumuşak iktidarı altında beliren bir gelişme çizgisi izlemektedir. Eleştirel olarak bakıldığında bu konuda şu hususun vurgulanması gerekir kuşkusuz: Tüm insanlığın ve günümüz insanlığının asıl sorunu, kullanılabilir ya da gelişen güç ve potansiyelden *faydalanılıyor* olup olmadığı değil, tersine,

bu durumun varoluşu dinginleştirmek, objektif ve adil bir yaklaşımla tüm insanlığın barış ve esenliği isteyebilmek için *seçiliyor* olup olmadığı hususudur.

VI- HUKUK VE HUKUKSAL YAR-GILAMADA İDEOLOJİK TAVIR

A- Hukukun Etik Değer Boyutunun Kavranmasının Olumsuz Faktörü Olarak İdeoloji

Modern kapitalizmin egemen olduğu ve bir sömürü aracı olarak kullanıldığı günümüz dünyasında siyaset ve hukuk ikilisinin tek bir ideoloji çatısı altında birleştirildiği ve işlevselleştirildiği söylenebilir. Dahası “çağdaş/uygar/gelişmiş” bir ülke/toplum olarak değerlendirilebilmek için, modern liberal-kapitalist ideolojiye teslim olmak günümüz sömürü dünyasında bir ön koşul haline getirilmiştir adeta. Bu çerçevede hukuk da asli/kadim/varoluşsal özünden tecrit edilerek, ulusal kültür ya da toplumsal inanç temelinde sosyo-politik olarak dayandığı geçerli ideolojinin emrine ve hizmetine terkedilmiş/sunulmuştur ne yazık ki.²⁶

Oysa adil, insani ve esenlikli bir toplumsal yaşam ve dünyanın kurulabilmesi, kuşkusuz öncelikli olarak hukukun objektif etik değerlere dayalı olması gerektiğini içeren bir inanç ve yaklaşımın var ve geçerli olmasıyla mümkündür. Bu açıdan bakıldığında hukukun etik değer boyutunun kavranması ve içselleştirilmesinde en önemli ve etkin olumsuz faktörün ideoloji

24 Bkz. Jürgen HABERMAS, s. 32, 33-34.

25 Jürgen HABERMAS, s. 49-61.

26 Ali Şafak BALI, s.149; Yasin CEYLAN, s.197.

ve ideolojik kişilik olgusu olduğu, bir realite olarak kendisini göstermektedir. İdeoloji olgusu; düşünce ve eylemlerde nesnel olmamak, önyargılar doğrultusunda davranmak, gerçekliği tanımamak, dünyayı yalnızca kendi düşünceleri ve tasarımlarına göre biçimlendirmeye çaba göstermek durumlarını anlatmaktadır. Kendisini belirli bir ideolojiye ait olarak gören ideolog, biricik hakikat olarak gördüğü görüşünü tüm insanlara zorla benimsetip dünyaya kendi tasarımları doğrultusunda bir yön ve biçim vermek ister. İdeoloji, kendi bağlamlarının yalnızca algılama ve değerlendirme yeteneğini bozmakla kalmaz, çoğunlukla onların hakikat karşısındaki tutumlarını da etkileyerek kendilerini bu bağlamda dürüstlük ve içtenlikten yoksun bırakır. İdeoloji bağımlısı, yalnızca kendisini aldatmakla kalmaz; gerçekliği kendi dogmatik görüşüne paralel değişik yorum yöntemleriyle gizlemek ya da değiştirmek yoluyla, başkalarını da bilinçli olarak yanıltır.

Hukukçuluk işlevi görme durumundaki kişi, hukuku bir ideolojinin hizmet aracı olarak gören yaklaşım ve organizasyonların tuzağına düşmekten sakınmalı, ideolojik kişilik niteliklerini taşımaktan kendisini arındırmalıdır. Hukukçu, bir insan olarak, kendisinin içselliğini sorgulayabilmeli, hukuku bir bütün olarak kavrama ve uygulama aşamasında sübjektif psikolojik duygulanımlarının bağımlılığından kendisini kurtarabilmelidir. Güç de olsa kendisine ilişkin bu tür olumsuz duygulanımların etkisinde kalmayı aşmayı başaramayan bir kişilik, 'hukukçuluk' işlevinin hukukun beklenti ve istemine uygun bir şekilde yerine getirilmesi konusunda başarılı olamaz.

B- Hukuksal Yargılamanın Nesnellüğünün Engeli Olarak İdeolojik Tavır

Hukuksal yargılamada nesnellüğün, benzer bir deyimle, yargının tarafsızlığı ve objektifliğinin sağlanabilmesinin temel dinamikleri olarak, karşılıklı olarak birbiriyle etkileşim içinde de olabilen iki ayrı boyuttan söz edilebilir. Yargılamada tarafsız ve objektif oluşun birinci ögesi, genel ve kapsamlı bir ifadeyle, psikolojik boyuta ilişkin; ikinci öge, ideolojik ya da düşünsel de diyebileceğimiz inançsal boyuta ilişkindir.

Yargılamada nesnellüğün psikolojik boyutuna ilişkin olarak şu önemli hususlara dikkat çekilebilir: Bilindiği üzere, uygarlığın kriteri olarak benimsenen 'adalet' düşüncesi, toplumsal işlerliğini yargı organları, daha somuta indirgemek gerekirse yargıçlar aracılığıyla gerçekleştirmek durumundadır. Bu bağlamda, soyut 'adalet' ilkesinin somut içeriğini oluşturan evrensel hukuk değerlerinin²⁷ toplumsal yaşamdaki uygulayıcı dinamikleri olan yargı organlarına, özel olarak da yargıçlara büyük ödev ve sorumluluklar düştüğü ortadadır. Bu önemli sorumluluğun ayırdına yeterince varılabilmesi için, yargılamada nesnellüğün birinci ögesi olarak sunduğumuz ve 'yargıcın kişilik bağımsızlığı' da denebilecek bu psikolojik boyutun özgün yanı, bunun anlam ve önemi ayrıntılandırılmalıdır.

Yargıcın yargılama işlevini yerine getirirken nesnel (objektif), tarafsız olması ne demektir? Hemen burada şu noktaya dikkat çekmek gerekir: Ülkemizin hukuk düşününde ve literatüründe 'yargılamada

27 Evrensel hukuk değerleri konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet GÜRBÜZ (HMMHTU).

nesnellik' çoğu zaman 'yargı bağımsızlığı' kapsamında ya da onunla özdeş anlamda düşünülmemekte ve bu konunun ayırdının ve öneminin bilincine yeterince varılmadığı dikkati çekmektedir. 'Yargıcın yargılama yaparken psikolojik ve inançsal olarak nesnel oluşu', genel olarak 'yargı bağımsızlığı' diye adlandırılan sorundan ayrı, özgün bir anlama sahiptir. 'Yargı bağımsızlığı' dendiğinde, daha çok yargı organlarının bir kurum olarak siyasal erkin etkisinde olmaması, siyasal erke karşı bağımsız olması anlatılmak istenir. 'Yargı bağımsızlığı' kavramı, yargı organlarının kurumsal bağımsızlığı ve tarafsızlığı anlamında belirginleştiğinde, bunun çözüm yolu, yani toplumsal yaşamda 'yargı bağımsızlığının' nasıl sağlanacağı sorusunun yanıtı da daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkar. Bu çözüm ise, uygun ve gerekli hukuksal düzenlemelerin yapılması, ayrıca toplumun sosyo-ekonomik kültürel koşullarının söz konusu bu hukuksal düzenlemeleri destekleyici bir temel oluşturma durumuna getirilmesiyle elde edilebilir. Yargı organlarının bir kurum olarak siyasal erk karşısında tarafsız ve bağımsız oluşunun yanı sıra, yargı organları ve bu organların işlevsel süreçleri olarak yargıçların ekonomik, sosyal, güvenlik ile ilgili vb. koşulları da, 'yargı bağımsızlığı'nı etkileyen ve bu kapsamda ele alınması gereken olgulardır. 'Siyasal erk karşısında bağımsız olma'da olduğu gibi, yargı organlarının ve yargıçların bu türden sorunlarının çözümü de yine hukuksal düzenlemeler ve sosyo-ekonomik kültürel koşulların bu düzenlemeleri destekleyici bir yapıya kavuşturulması ile olanaklıdır.

Dikkate sunmak istediğimiz vurgu açısından, 'yargı bağımsızlığı'na ilişkin tüm bu belirtilenlerden, 'yargı bağımsızlığı'

sorununun birey olarak yargıç'ın dışındaki koşullara bağlı olduğu böylece anlaşılması bulunmaktadır. Genel olarak 'yargı bağımsızlığı' sorununun çözümlenmesi, hukuksal düzenlemeler ve toplumsal koşullarla ilgili ve olanaklıdır.

'Yargı bağımsızlığı' yargıcın dışındaki koşullarla ilgili olmasına karşılık, yargılamada nesnellüğün psikolojik boyutu ya da benzer deyimle 'yargıcın kişilik bağımsızlığı' ise aynı zamanda "ideolojik kişilik" bağlamında da ele alınması gereken ve birey olarak yargıcın kendisiyle ilgili olan bir sorunsaldır. Yargıcın yargılamada objektif olması ya da yargıcın kişilik bağımsızlığı, onun, yargılama işlevini yerine getirirken ideolojik vb. hiçbir etkenin etkisi altında kalmadan hukukun gerektirdiğini yerine getirme tavrını gösterebilmesini deyimler. Yargıç yargılama yaparken ve karar verirken, kendisinin dışsal ve içsel etkenleri algılama biçiminin, karşı karşıya bulunduğu somut olayla ilgili olarak hukukun gerektirdiği değerlendirmenin dışına çıkmasına yol açmasına olanak vermemelidir. Eğer yargılamanın ve hukuksal kararın biçimlenmesini ve niteliğini belirleyen temel belirleyici, hukukun gerektirdiği ölçü değil de yargıcın etkisi altında kalmaktan kendisini alıkoyamadığı içsel ya da dışsal etkenler ise, bu durumda yargıcın yargılamadaki nesnellüğünden, dolayısıyla somut kararın objektif ve evrensel hukukun buyruğunu yansıttığından söz edilemez. Yargıç yargılama yaparken, aynı zamanda ideolojik kişilikle de örüntülenebilen kin, öfke, intikam, kıskançlık gibi kendisine ilişkin olası olumsuz psikolojik duygulanımlardan soyutlanabilmeli; ideoloji ve ideolojik kişilik olgusu bağlamın-

da kendi politik vb. görüşlerinden, değer yargılarından, dinsel ve etnik ayırım gütmeye düşüncelerinden sıyrılabilmeli; yalnızca somut olay açısından hukukun istemini yerine getirme amacını gütmeli ve bu onurlu, değerli tavrı gerçekleştirilmelidir.

Hukuksal yargılamanın nesnelliğinin bir engeli olarak ideolojik tavır bağlamında, “millî” ve “kutsal” değerlerin algılanış ve işleniş biçimi de bir etken olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, insanlık tarihinde tüm toplumlar için “millî ve kutsal” değerlerin varlığı ve geçerliliğinin bir gerçeklik olduğu görülebilir. “Değer” kavramına ilişkin çok boyutlu ve ayrı açılardan yaklaşımlar yapılabilmeyle birlikte, konumuz açısından, daha çok soyut ve nesnel-evrensel değer kavramının toplumsal yaşam ve algılamadaki somutlaşmış biçimi olan “kültür” olgusuna ilişkin boyutunun irdelenmesi önem taşımaktadır. Çağdaş insanlık yaşam biçiminde, kitle iletişim araçları ve küreselleşme dinamikleri doğrultusunda giderek ulusal ya da yerel kültür olgusu büyük değişimler yaşayarak bir benzeşmeye doğru eğilim göstermekle birlikte, yine de toplumsal ya da yerel bağlamda kültür olgusunun varlığı ve geçerliliği bir gerçektir. Konumuz açısından “millî ve kutsal” olarak algılanan toplumsal değerler, sözü edilen “kültür” olgusu çerçevesinde ele alınarak irdelenebilir.

Kuşkusuz ulusal ya da toplumsal bağlamdaki değerlerin toplumun barış, esenlik, hoşgörü, yardımlaşma ve bütünlük içerisinde varlığını ve devamlılığını sağlaması açısından yadsınamaz ve gerekli rolü vardır ve bu yönüyle sözü edilen ulusal-toplumsal değerlerin varlığı savunulabilir olduğu gibi, bunların yadsınmasını içeren bir yaklaşımın

gereksizliğinde de hiçbir kuşku olamaz. Ne var ki, bir toplumsal değer bu biçimde olumsuzlanmayı gerektirir bir temelden uzak olabilmesi için; bunun, tüm insanlık süreçlerinden geçerek çağdaş insanlıkça en azından teorik olarak benimsenen, üzerinde uzlaşmaya varılmış temel nesnel-evrensel hukuk ilkelerine aykırı bir yapıya sahip olmaması gerekir. Doğal olarak, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin özüne aykırı ulusal değerlere, haklı ve nesnel bir temele dayalı bir geçerlilik tanınmaz. Evrensel-nesnel hukuk değerleri ve ilkelerine aykırılık taşımayan ulusal-toplumsal değerler açısından ise, yalnızca bir önemli riskten söz etmek olanaklıdır: Toplum açısından geçerliliği bulunan bu ulusal ya da kutsal değerlerin birey, grup, oluşum, siyasal erk vb. tarafından “ideolojik” ve iktidar sağlama amaçları doğrultusunda kullanılması. Bu nedenle, yukarıda belirtilen olumlu özelliklere sahip bulunan ulusal-kutsal değerler açısından, bu değerlerin “toplumdaki işlerlik biçimi” ya da “sosyo-politik yaşamdaki varlık biçimi” önemli bir sorundur ve bu önemli sorunun sağlıklı bir biçimde kritik edilerek ortaya konması, sözü edilen değerlerin varlık amacına aykırı sonuçların toplumsal yaşam ve ilişkilerdeki egemenliğini ortadan kaldırma da büyük katkılar sağlayacaktır.

Toplumca benimsenmiş değerler olumsuz anlamda nasıl bir işlerlik görebilir? Bu sorunun yanıtını verebilmek için ampirik verilere göz atmak gerekir. Toplumsal pratiğe baktığımızda, toplumsal değerlerin olumsuz açıdan birey, grup, siyasal erk vb. oluşumlar tarafından “ideolojik” ve iktidar sağlama amaçları doğrultusunda kullanılabilirliğini gözlemlemekteyiz. Daha temelli bir ird-

leme yapıldığında, “ideolojik” ya da “dinsel” amaçların yine çıkar ve iktidar edinme amacına yönelik bir kılıf olarak işlev gördüğünü ayırmsamak olanaklıdır. Gerçekten de insanlık deneyimleri, dinsel ya da ideolojik söylemlerin çoğunlukla güç ve çıkar edinme yolunda birer araç olarak kullanılan kılıflar biçiminde işlev gördüğüne tanıklık etmektedir. Dinsel ya da ideolojik söylemin görünürde egemen olduğu birçok tekil olay irdelendiğinde, gerçek amacın çıkar ya da güç edinmek olduğu, somut koşulların da desteklemesiyle dinselğin ya da ideolojinin bu amacı gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Özetle dinsellik ve ideolojinin toplumca benimsenen değerlerle de yögrularak birey, grup, siyasal erkler tarafından çıkar ve güç edinmek gerçek amacıyla kullanılagelmesi, toplumsal reel bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir.

VII- İDEOLOJİ-DİN İLİŞKİSİ

A- İdeoloji İle Dinin Karşılıklı Olarak Birbirine Dönüşümü

Daha önce de ifade edildiği gibi, bu çalışmada olumsuzlanan “ideoloji” kavramı “varlığa, yaşama, eşya ve olaylara dair tartışılmaz ve mutlak kabul içeren hazır dogmatik sosyal inanç içerikleri ve bu inanç içeriklerinin belirli bir sosyo-politik gaye uğruna araçsal işlev görmesi” anlamında ele alınmaktadır. Buna uyumlu olarak “ideolojik kişilik” kavramı da, bu ideoloji tanımını doğrultusunda “belirlenmiş sosyo-politik gayeler uğruna, tartışılmaz mutlak dogmatik inanç kalıplarına dayalı maddi ve kültürel oluşum/organizasyona bağımlı ve onun direktifinde olan kişi/kurum”

anlamında ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Yine daha önce belirtildiği gibi, kanımızca, “ideoloji” ve “ideolojik kişilik” olgusunun olumsuzlanmasını gerektiren en önemli neden, insan iradesine, insanın özgür varlık olma yönüne ilişkin bulunmaktadır. İnsanı değersel/etik anlamda gerçek insan yapan en temel husus, onun özgür iradeye sahip olması ve varlığını/hayatını kendi özgür iradesiyle anlamlandırıp yaşantılamasıdır. İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusu ise, bu anlamda insanı yok eden ve onu edilgen/belirlenen bir eşya haline indirgeyen bir nitelik arz etmektedir. Belirlenip yönlendirilen bir eşya haline getirilen kişilerden oluşan bir toplum ve toplumsal yaşamın, anlam ve değer olarak insanlık varlığına sunacağı bir iyilik/güzellikten ise söz edilemeyeceği kuşkusuzdur.

“Din” kavramına gelince, kaynağı ne olursa olsun, konusuna baktığımızda dinin ele aldığı şeyin genel felsefe konularına paralel bir biçimde, yaşama, evrene, insana ve onun eylemlerine ilişkin değerlendirmelerden oluştuğunu görmekteyiz. “Yaşamın anlamı nedir, iyi nedir, ahlak nedir, varlık nedir?” gibi insana dair sorular, genel felsefe konularına benzer bir biçimde dinin konularını oluşturur. Felsefede olduğu gibi dinde de varlıkla, bilgiyle, değerlerle yani insana ve insana dair şeylerle ilgili önermeler, söylemler ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Kısacası dinin konusu çakışmaktadır; kadim zamanlardan beri ikisi de aynı şeyleri sorgulayıp irdelemek durumunda kalmışlardır. Din ve felsefe tarihi literatüründe felsefe ile din arasında uzlaşmazlık/çatışma/karşıtlık bulunduğu yönündeki iddialar,

çoğunlukla, bu bilgilenmenin kaynağına ilişkin gibi görünmektedir. Bu yönlü yaklaşımlarca, genel olarak, dinde insanoğlunun kendi yaratmasıyla elde edilen bilgi ve değerlendirmelerin değil de onun ötesinde metafizik öğelere dayanılarak oluşturulmuş bilgilenmelerin söz konusu olduğu var sayılır ya da bilinir. Buna göre, dindeki önermeler önceden hazır, dogmatik ve üzerinde tartışılmazdır; bunlar insan aklının ürünü değildirler. Oysa felsefi düşüncenin temeli, insanın kendisidir ve bu durum felsefe ile din arasındaki ayrımı oluşturur. Ne var ki tüm bu yönlü algılama ve yaklaşımların hakikatın yalnızca bir yönünü göstermeye yönelik eksik ve yanılgılı bir tutum olduğunu belirtmek ve teslim etmek durumundayız.

İnsan olarak varlığa, değerlere ilişkin iyi niyetli bir çaba hangi noktada “dinsel”, hangi noktada “felsefi” olarak nitelendirilmekte ve değerlendirilmektedir? Bunun ayrımı ve belirlenmesi nasıl ve hangi ölçütle yapılmaktadır?

Şu tez ortaya atılabilir gibi görünmektedir: Sorunun özü ya da olay bir ve özdeş olmakla birlikte yalnızca bunlarla ilgili yapılan adlandırma ve nitelendirmelerde bir farklılık söz konusudur. İnsanlık tarihine bakıldığında bazı medeniyet ya da toplumlarında bu bağlamdaki fikir, sorgulama, irdeleme ve uğraşılara “felsefe”; diğer bazı medeniyet ya da toplumlarında ise “din” adı verildiği görülmektedir. Bu tezi

destekleyen önemli tarihsel göstergeler ve olgular bulunmaktadır: Örneğin ‘felsefe’ (philosophia) kavramının ilk olarak ortaya çıkmış olduğu Eski Yunan’da, bu bağlamdaki yani insana ve değerlere ilişkin düşünsel sorgulama ve değerlendirmelere “felsefe (philosophia)” adı verilmiştir.²⁸ Diğer taraftan Doğu ya da İslam medeniyet ve toplumlarına baktığımızda, tarihsel olarak, bu medeniyet ve toplumlarında ‘felsefe’ ve “filozof” kavramlarının yerleşip kabullenilmediğini ve bu kavramlar yerine ‘hikmet/irfan’ ve ‘hakim/arif’ vb. kavramlarının yerleşik ve kabullenilmiş olduğunu gözlemlemekteyiz.²⁹ Avrupalı düşünürlerin yani “filozof”ların (örneğin Augustinus, Plotinus, Descartes, Epiktetos vb.), kendilerine “filozof” dendiği ve yaptıkları iş “felsefe” olarak nitelendirildiği halde, yaptıkları, bütünüyle dinsel kaynaklı ya da en azından dinsellik ile ilgili sorgulama ve değerlendirmelerdir. Sözgelimi Plotinus, Eski Yunan düşüncesiyle Hıristiyanlığı bağdaştırmaya çalışmış, İncil’i bu çerçevede yorumlamıştır.³⁰ Diğer yandan, Doğu ve İslam medeniyet ve toplumlarında, yine kendilerine “hakim/arif” ve düşünsel aktivitelerine de “hikmet/irfan” denilmiş olduğu halde, birçok düşünür/bilge, genel olarak ya da o günün egemen “dinsel” anlayışına aykırı ya da karşıt olduğu ileri sürülen görüş ve düşünceler ileri sürebilmişlerdir. Trajik olarak, bu “aykırı” düşün şahsiyetlerinden bazıları, günün egemen

28 “Felsefe” (philosophia) kavramı iki alt kelimeden oluşur: “sevgi” ve “bilgi”. Bazıları bu kavramı “bilgiyi sevmek”, bazıları da “sevmeği bilmek” olarak tanımlamışlardır.

29 Genel ve yaklaşık bir değerlendirmeyle “hikmet/irfan” (bilgelik) kelimesinin “felsefe” ile, “hakim/arif” (hikmet/irfan/bilgelik sahibi) kelimesinin ise “filozof” ile karşılık düştüğü söylenebilir.

30 Bu konuda örnek olarak bkz: PLOTİNUS, s. 205-206.

güçlerince “dinsellikle savaş açma” ile it-ham edilerek öldürülmüş, sürgün edilmiş, cezalandırılmış oldukları halde yine de düşünce ve ilim literatüründe “hakim/arif” olarak nitelendirilmiş ve düşünsel aktiviteleri de “hikmet/irfan” olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu tarihsel ve somut olgular bize özünde “felsefe” ve “din” arasında köklü bir ayırım, çelişki ya da farklılık bulunduğu ve bunun “kaynak farklılığından” meydana geldiği yönündeki sav ve değerlendirmelerin yerinde ve sağlıklı yaklaşımlar olmadığını, olayın tümüyle bir farklı isimlendirmeden ibaret olabileceğini göstermektedir.

Dinin teorik ve olgusal kapsamıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Özellikle tek Tanrı inancı olan dinlere (din-i hanif /dosdoğru, saf ve duru din) bakıldığında (İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi), teorik olarak ve özü itibarıyla bu dinlerin ana vurgusu olarak karşımıza şu çıkıyor: Gerçekte tüm ilahî dinlerin teorik özü ve ana vurgusu özdeştir ve şu şekilde dile getirilebilir: Birinci ana vurgu inanca/inanmaya ilişkindir ki bu, temel olarak Tanrı inancını kapsar. İkinci ana vurgu ‘ibadet’ olarak dile getirilebilir; buna ‘anış (anma eylemi)’ diyebiliriz. Üçüncü ana vurgu ise, sosyal ve insani yaşamla ilgili olarak tek kelime ile ‘adalet’ olarak dile getirilebilir. Bu ana vurgular aynı zamanda ve özellikle, tüm ilahî dinler arasındaki temel ruhun/esprinin aynı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan, dinin dogmatik inanışlar üzerine kurulduğu yönündeki klasik felsefi görüşteki durumun aksine; dinselliğin temelini yansıtan üç ana vurgu bile, özünün

ve ayrıntılarının anlaşılması açısından tartışılmaya, irdelenmeye ve değerlendirilmeye tümüyle açıktır gerçekte.

Bu konuda, anılan üç ana vurgunun İslam dininde daha açık ve net olarak yer aldığı söylenebilir. İslam dininde birinci vurgu olarak “inanç”, ikinci vurgu olarak “ibadet” (Tanrı’yı anma, anış) ve üçüncü vurgu olarak da yalnızca “adalet” kavramı önem taşır. İslam dininin kaynaklarına bakıldığında, tüm dinlerin (“din-i hanif”: İslamîyet, Hıristiyanlık, Yahudilik vb.) bu üç ana vurgu üzerinde temellendiği hususunu ayırımsamak mümkündür. İlk iki vurgu (inanma ve tapınma) birey-Tanrı arasındaki ilişkiyi yansıtmaktayken, üçüncü vurgu (adalet buyruğu) bir yandan birey-Tanrı ilişkisini, diğer yandan da birey-yaşam (hukuk) ilişkisini yansıtır.

Yukarıda da belirtildiği gibi dinselliğin temelini yansıtan üç ana vurgu, özünün ve ayrıntılarının kavranması açısından sorgulanmaya, tartışılmaya, irdelenmeye ve değerlendirilmeye tümüyle açıktır ve içinde bulunulan içsel ve dışsal koşullara göre tezahür etmeye uygun esnek bir temel yapıya sahip olma özelliğindedir gerçekte. İnanmaya ve iman etmeye ilişkin temel inanç konularının içeriği açısından bile, ayrıntılı, mahdut ve tartışılmaz bir söylemle karşı karşıya değilizdir. İkinci ana vurgu bağlamında, “ibadet (anma eylemi)” ayrıntılı ve mahdut içerik olarak ortaya konmamış, adeta somut değerlendirmelere aralanmış kapılar bırakılmıştır. Yine bu çerçevede üçüncü ana vurguya baktığımızda, “adalet” kavramının kaynaklarda yalnızca temel öz ve espri olarak yer almış olduğunu; yalnızca, adalet değerinin gözetilmesi ge-

rektiğinin vurgulandığını ve adalet değerinin, ayrıntıları itibariyle somut biçimlerle sınırlandırılmadığını yani içinde bulunan somut zaman-mekân koşullarının belirleyiciliğine aralanmış bir kavrayış yaklaşımının sergilendiğini görmekteyiz.

Toplumsal yaşam açısından, adil ve esneklikli bir dünyanın kurulabilmesi açısından, yaşamın insanileştirilmesi açısından, toplumsal ahlak ve hukuk açısından önemli olan, dinseliliğin üçüncü ana vurgusu yani “adalet” değeridir. Birinci ve ikinci vurgu (inanç ve ibadet) birey ile Tanrı arasında, üçüncü vurgu (adalet) ise hem birey ile Tanrı, hem de somut toplumsal yaşamla ilgili olarak söz konusu bulunmaktadır. Adalet kavramının ikinci yönü olan ve insanlar arası ilişkileri, toplumsal yaşamı, toplumsal ahlak ve hukuku ilgilendiren boyut insani ve evrensel bir önem taşır ve bu yönüyle sosyal bilimler, özellikle hukuk açısından açıklanmak, anlaşılacak durumdadır. “Adalet” kavramı özü itibariyle temel/soyut/ideal/nesnel bir söylem niteliğini ve görünümünü arz eder. Bu soyut ve asli kavramın içeriksel olarak ayrıntılarda belirlenmesi, içinde bulunan somut toplumsal koşullar doğrultusunda olabilir ancak. Temel hak ve özgürlükler, demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, sosyal adalet, eşitlik, özgürlük vb. biçimindeki somut içeriklerden oluşan “nesnel ve evrensel hukuk değerleri” ve ilkeleri; insanlığın, iyi niyetle “Tanrının adalet dediği şeyin” içeriksel ayrıntılarının zaman ve mekân koşulları doğrultusunda ortaya konmasına yönelik uğraşlarının sonuçlarının bütününe yansıtılmaktadır gerçekte.

Doğal olarak ne yazık ki tüm bu belirlenler teori, hakikat ve öz itibariyle böy-

ledir yalnızca. Olgusal olarak bakıldığında ise, bu ana vurgularla uyum sağlamayan ve bunlarla çatışan somut algı ve pratik realiteleriyle karşılaştığımızı görmekteyiz. Din hakikati, insanlık tarihinde toplumsal ve siyasal iktidarlar tarafından ayrıntılarda başkalaştırılmış ve kendi devamlılıklarının sağlanması için bir araç olarak kullanılabilmıştır. Dinin temel özü ve ruhu görmezden gelinerek ve hatta yok sayılarak; dinsel içerikler, ayrıntıları bağlamında saptırılarak değişim ve dönüşüme uğratılmış; adeta dine karşı din konumlandırmak suretiyle dinsel içerikler ideolojikleştirilmiş ve bu haliyle çarpıtılmış ve özünden tecrit edilmiş reel din, bir sosyo-politik egemenlik kurma aracı/vasıtası haline dönüştürülerek ideoloji niteliğine büründürülmüştür. Bu noktada, dinin ideolojiye dönüştürülmesinin, öz ruhundan uzaklaştırılarak çarpıtılıp başkalaştırılan dinsel içeriklerin ya da bu içeriklerin ayrıntılandırılmalarının egemen güçlerce ya da egemenlik kurmak isteyen odaklarca sosyo-politik hâkimiyet kurma aracı/enstrümanı haline indirgenip dönüştürülmesi biçiminde gerçekleştiği, önemli bir belirleme olarak dikkat çekmektedir. Gerçekte amaç iktidar sağlamak olduğu halde, din bir kılıf olarak işletilmiştir ne yazık ki. Bütün bunları günümüz modern dünyasında da görebilmekteyiz. Somut olarak dinseliliğin iktidar aracı olarak kullanılışı bazı dinlerde daha belirgindir. Sözgelimi Hıristiyanlıkta yukarıda belirtilen üç temel vurgu teorik olarak var olmakla birlikte; ayrıntılarda değişiklik yapılarak, kilisenin Tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı sağlayacağı inancı yerleştirilmiş, kilisenin ve dinin iktidar için önemli bir araç olması sağlanmıştır. İslam dini ile ilgili

pratik realiteye bakıldığında ise; Tanrı ile insan arasındaki yakınlaşma için kilise gibi bir kurum olmamakla birlikte, tarihsel olarak bakıldığında bazı sosyal ya da “dini” kurum ve kuruluşlar aracılığıyla yine dinin iktidar odakları ve çıkar grupları tarafından kendi egemenliklerini ve çıkarlarını devam ettirmek için bir araç olarak kullanılabilindiğini ne yazık ki görüp teslim etmek durumundayız.

B- İslamiyet ve Müslümanlar Özeline Dinin İdeolojikleşmesi Ya da Günümüz Doğu-İslam Dünyasının Trajik Durumunun Bir Nedeni Olarak İdeoloji

Doğu-İslam dünyasının özellikle son yüzyıllardaki trajik halinin ya da başka bir ifadeyle “Müslümanlar’ın geri kalmasının” gerçek temel nedenleri üzerine yoğunlaşıldığında; bu konuda, ilk bakışta birbiriyle çelişik ve karşıt gibi görünen, fakat derinlemesine irdelendiğinde aynı özü ve yanıtı içerdiği anlaşılabilir olan iki klasik açıklama biçiminin varlığından söz edilebilir. Bu açıklama biçimlerinden birisine göre, Doğu-İslam coğrafyasının ya da Müslüman dünyanın “geri kalmasının” temel nedeni “din”dir; yani İslam-Doğu dünyası Müslümanlık/İslam dini yüzünden “geri kalmıştır”. Diğer açıklama biçimi ise, görünürde tam tersi bir ifadeyle, Müslümanların ve Doğu-İslam toplumlarının “dinden/İslamiyet’ten uzaklaştığı için” özellikle bu son yüzyıldan itibaren olumsuz konuma düştüğünü ileri sürmektedir.

Yukarıda işaret edildiği gibi, Doğu-İslam dünyasının içinde bulunduğu olumsuz durumun temel nedenlerine ilişkin olarak getirilen bu iki açıklama biçimi, görünür-

de ve ilk bakışta birbirine tümüyle ters ve karşıt açıklamalar gibi ortaya çıksalar da, derinlemesine ve özlü bir irdelemeyle, aslında bu iki “karşıt” açıklamanın aynı temel özü ve anlamı barındırdığını ve bu yönüyle –paradoksal da olsa– özdeş açıklamalar olarak nitelendirilip değerlendirilebileceğini kavramak mümkündür. Şöyle ki; İslam-Doğu toplumlarının “din nedeniyle geri kaldığını” ileri süren açıklama biçiminin, bu bağlamda “din” kavramıyla kast ettiği, kuşkusuz öz ve anlam olarak içi boşaltılmış ve kendini/başkalarını kandırıp avutmanın bir aracı haline getirilmiş “reel din algısı ve olgusundan” başka bir şey değildir. Yine bunun gibi, Doğu-İslam coğrafyasının/Müslüman toplumların “dinden/İslamiyet’ten uzaklaştığı için geri kaldığını” ileri süren açıklama biçimi de, gerçekte, dinin temel öz ve ruhunun dışlandırdığını ve anlamsızlaştırıldığını, dinselliğin yalnızca ruhsuz ve özsüz bir kılıf/görüntüye büründürüldüğünü ve Müslümanların/İslam coğrafyasının bundan ötürü günümüzde olumsuz toplumsal yaşam biçimlerine tutsak kaldığı görüşünü içermektedir. İlk bakışta ve görünürde karşıt anlamlı gibi duran bu iki açıklama biçimi sentezlenerek denilebilir ki, Doğu-İslam dünyasının içinde bulunduğu olumsuzluğun temel nedeni, evet “din”dir ya da en azından “din” ile ilgilidir. Daha doğrusu dinin ideolojileştirilmesi, ideolojik bir niteliğe ve işlevselliğe büründürülmesidir. Hakikatte bireysel ve toplumsal kurtuluş/esenlik vesilesi olması gereken din ve dinsellik; temel öz, anlam ve ruh itibarıyla yok edilerek, zulmün, haksızlığın, sömürünün, zulme ve sömürüye karşı sessiz kalmanın vb. bir aracı haline getirilmiştir.

Şimdi de biraz bu yok edilip anlam-sızlaştırılan dinin/İslamiyet'in temel öz, anlam ve ruhunun ne olduğuna bakalım. Konunun ayrıntılarına girmeden, kesin bir ifade olarak denebilir ki, dinin/İslamiyet'in maddi yaşam ("dünya hayatı") açısından belirleyici olan en temel kriteri "adalet" kavramını/adaleti gözetmeye ilişkindir. Din/İslamiyet'in insanın başkalarıyla ve çevresiyle olan ilişkileri açısından, toplumsal yaşam açısından, insancıl ve esenlikli bir dünyanın kurulabilmesi açısından, toplumsal ahlâk ve hukuk açısından belirleyici olması gerektiğini vurguladığı en temel değer, ilke ve ölçüt "adalet"tir. Dinin/İslamiyet'in diğer iki temel vurgusu olan inanç ve ibadet boyutları daha çok birey olarak insan ile Tanrı arasında yaşantılarınken; "adalet" vurgusu ise, hem bir birey olarak insan ile Tanrı ve hem de somut toplumsal yaşamla/"diğer insanlarla" ilgili ve geçerli olarak söz konusu bulunmaktadır. Dolayısıyla "adalet" kavramının insanlar arası ilişkileri, insanın çevresiyle olan ilişkilerini, toplumsal yaşamı, toplumsal ahlak ve hukuku doğrudan ilgilendiren ve belirleyen boyutunun, insani ve evrensel bir özellik taşıması nedeniyle, sosyal bilim-ler ve özellikle hukuk açısından irdelenip açıklığa kavuşturulması çok büyük değer ve önem taşımaktadır.

Kuşkusuz "adalet" kavramına çok çeşitli açılardan/boyutlardan bakılabilir. Eşitlik, özgürlük, toplumsal adalet, temel insan hakları vb. biçiminde belirginleşen ve günümüzde evrensel hukuk değerleri

ve İlkeleri dediğimiz ve tüm kadim insanlık kültürünün ürünü olan temel değer ve ilkeler, kuşkusuz, soyut adalet kavramının açılımı ve detayları olarak kabul edilmelidir. Ne var ki özellikle İslam toplumlarının çok daha aşına olması gereken, çünkü/öyle ki her cuma günü cuma hutbesinde Müslümanlara hatırlatılması gelenekselleşmiş "*Kuşkusuz Allah size adaleti... emreder ...*"³¹ ayeti ile Müslümanlar'ın "entelektüel bilgilenmelerinin zirvesinde yüzen" adalet kavramına, yeniden ve tüm çıplaklığıyla bakabilmek gerekir. En doğal, net ve ilk temel anlamı itibariyle, nedir adalet ve adaletli olmak?

"Adalet" kavramının en birincil/aşikâr/yalın anlamının "haksızlık/zulüm yapmamak, herkesin temel insani haklarını kabul ve teslim etmek" olduğunda hiçbir kuşku ve belirsizlik yoktur. Bu noktada "adalet" kavramının "maddi" ve "manevi" olmak üzere iki temel boyutunun olduğunu belirtmek gerekir. Adaletin maddi anlamdaki boyutu "maddi/ekonomik yaşam alanına ilişkin konularda haksızlık yapmama/herkesin hakkını kabul ve teslim etmeyi" içerirken; manevi anlamdaki boyutu ise "*manevi/anlamsal/kültürel yaşam alanına ilişkin konularda haksızlık yapmama/herkesin hakkını kabul ve teslim etmeyi*" kapsar. Dolayısıyla siz eğer, aynı zamanda dini/İslami anlamdaki adalet kavramını bir temel değer olarak kabul ettiğinizi düşünüyorsanız; bu durumda birey/grup/topluluk/cemaat/toplum/ülke vb. bir süje olarak, yine hiçbir birey/grup/topluluk/cemaat/

31 Nahl Suresi, 90. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır): "*Haberiniz olsun ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve akrabalara yardımda bulunmayı emreliyor; hayâsızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklıyor. Dinleyip, anlayıp tutasınız diye size öğüt veriyor.*"

toplum/ülke vb. süjeye karşı, hem maddi/ekonomik anlam ve alanlarda ve hem de manevi/kültürel/inançsal anlam ve alanlarda olmak üzere “*haksızlık yapmamak, hakkını kabul ve teslim etmek*” tavrını göstermek zorundasınızdır.

Son bir-iki yüzyıldan bu yana Batı emperyalizminin kendi çıkarlarını kollayıp artırmak amacıyla Doğu-İslam coğrafyasını “böl-parçala-sömür” yaklaşımıyla perişan hale getirebilmesinin en önemli nedenlerinden birisi, Doğu-İslam toplumlarının adalet kavramının bu iki boyutunu ve özellikle manevi/kültürel boyutunu dışlayan toplumsal tavırlar sergilemeleridir. Farklı manevi/kültürel inanç yapıları yüzyıllarca aynı coğrafyada bir arada ve birbirine saygılı bir biçimde yaşayabilmişken –çünkü bu, yukarıda vurgulandığı gibi temel adalet değerinin manevi boyutunun gereğidir son yüzyıllarda bu farklılıklar Doğu-İslam coğrafyasındaki toplumların birbirleriyle çatışma/kavga/savaş içine girmesine –kuşkusuz Batı emperyalizminin derin politikalarının da kışkırtmasıyla yol açmıştır. Sömürgeci/emperyalist/kapitalist Batı Modernitesinin, dünya görüşü/yaşam felsefesi/ideoloji olarak egemen olduğu Batılı toplumlarda –bireysel, toplumsal ve küresel çıkarları gereği çok farklı kültürel yapılar bir arada ve sorunsuz bir biçimde yaşamayı sürdürebilmekteyken; Doğu-İslam coğrafyasında ve toplumlarında bunun tam aksine ve kuşkusuz paradoksal bir biçimde, en ufak fikir ayrılıkları/farklı düşünce ve inanç yapıları Doğulu-Müslüman birey/grup/topluluk/cemaat/toplum/ülkelerin birbirlerine hayat hakkı tanımamalarına, iç çatışmalara, kardeş kavgalarına yol açabilmektedir ne yazık ki.

İslam-Doğu coğrafyasının/toplumlarının içinde bulunduğu dram ve trajedinin temel nedenlerinden birisi olarak, böylece, Batılı kapitalist modernitenin “icat edip”, birbirine kırdırıp sömürmek için Doğu-İslam toplumlarına “ihraç” ettiği “ideoloji” ve “ideolojik insan” yaklaşımı olgusu ve kavramlarına ilişkin bulunduğu, görmezden gelinemez bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Doğu-İslam toplumlarının entelektüel yapılanmalarında dinin/islamiyetin bir “ideoloji” ve dindar/müslümanın da bir “ideolog/ideolojik insan” tiplemesine dönüştürülmesi, dinin özünden ve bu bağlamda adalet değerinden uzaklaşılmasına, dinsel algının bir çıkar/iktidar/şiddet/çatışma aracı haline dönüştürülmesine ve en son tahlilde de günümüzde içinde bulunulan trajik/dramatik realitenin gerçekleşmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda son vurgu olarak, Doğu-İslam dünyasının içinde bulunduğu reel trajik/dramatik durumundan kurtulması için, adalet değerinin, maddi ve manevi boyutlarını kapsamak koşuluyla içselleştirilip pratize edilmesinin önem ve değeri ifade edilmelidir. Dünyanın ezilen/sömürülen Doğu-İslam coğrafyasının özellikle aydın ve politikacıları başta olmak üzere tüm birey ve grupları, birbirlerine karşı her ne nedenle olursa olsun şiddet ve baskı uygulama yoluna başvurmamak durumunda/zorunda olduklarına adeta “amentü”nün bir temel ilkesi olarak “iman etmeli”; başarılarına gelen ve gelecek olan tüm olumsuzlukların kaynağında, direkt ya da dolaylı olarak sömürgeci Batı emperyalizminin “kendi çıkarları ve mutlulukları için her şeyi mübah gören” ideolojik anlayış ve politik yaklaşımının bulunduğunu kavraya-

bilmeli ve bunun üzerinde teorik ve pratik yoğunlaşmalarda bulunmalıdır.

VIII- MEŞRULAŞTIRMA VE İDEOLOJİ

A- İdeolojinin Meşrulaştırma Aracı Olarak Kullanılması Olgusu

“Meşrulaştırma” kavramı daha çok olgusal bir özelliğe sahiptir. Bu kavram ile genel olarak anlatılmak istenen, belli toplumlarda siyasal erkin ya da herhangi bir güç odağının, kendisine belli bir biçimde onay aramak ve kazandırmak, kendi iktidarını kurup kollamak amacıyla belli bazı ideolojik araçsal yöntemlere başvurmaktır ve bu kavram, daha çok *“meşruluk kavramının, yerinde olmayan bir biçimde işlev görmesi anlamında”* olumsuz bir anlam edinmiştir. Sözelimi eskiden beri geldiği için geleneksel olanın kutsal ve bu yüzden de geçerli yani bağlayıcı sayılması; dinsel inançların, meşruluk aracı olarak siyasal erk tarafından kullanılması; ya da konulmuş olan hukuksal normların, yalnızca konulmuş olmak nedeniyle salt bir biçimde algılanması ve meşruluğun dayanağı sayılması gibi durumlar insanlık tarihinde ve günümüzde de zaman zaman görülebilen olgulardır. Özellikle sosyolojik açıdan bakıldığında, günümüzde de, siyasal erkler, politik vb. organizasyonlar ya da diğer baskı gruplarının, toplumu oluşturan birey ve topluluk nezdinde meşru sayılmak amacıyla “meşrulaştırma” eğiliminde oldukları yadsınamaz bir gerçeklik olarak kendisini göstermektedir.

Belirtildiği gibi “meşrulaştırma” kavramı daha çok belli bir siyasal erkin ya da güç odağının, kendi iktidar ve çıkarına “meşruluk/haklılık” kazandırmak amacıyla

la belirli etkinliklerde bulunması olgusunu deyimler. Siyasal erki elinde tutanların ve diğer güç odaklarının, kendi iktidar ve güçlerine meşruluk kazandırmak amacıyla başvurdukları önemli araçlardan birisi ideoloji olgusudur. Belirli bir ideolojinin “adamı”, biricik gerçek olarak benimsediği görüşünü bütün insanlara benimsetmek, dünyaya kendi bakış açısıyla bir biçim vermek isteyen kişi olarak çıkar karşımıza. İdeoloji kavramı, sadece bilgi ve politik teoriyi kapsamakla sınırlı kalmayıp; aynı zamanda, metafizik, etik, din ve gerçekte belli bir “bilinç biçimi” olup, belli bir toplumsal grubun temel tavır ve bağlılıkları olarak dile getirilen durumları da kapsamaktadır.

İdeolojinin meşrulaştırma aracı olarak kullanılması, ideoloji ile o anda fiili olarak var olan belirli bir politik erk biçiminin ya da ileri sürülen belirli bir politik erk isteminin meşruluğunun, sözde ussal/makul yollar izlenerek, toplumu oluşturan bireylerin zihninde yerleştirilmesi amacının güdülmesi biçiminde gerçekleştirilebilir. İnsanlık tarihi boyunca toplumsal ve politik güç kullanımlarına meşruluk kazandırmak amacıyla gerçekleştirilen etkinliklerin sağladığı başarılar ve özellikle son on yıllarda bilimsellik inancının da bu amaçla zaman zaman kullanılmış olması gerçeği dikkat çekicidir. Bu gerçeğin en çarpıcı noktası şudur: Uygun etki araçları ve metotları yardımıyla, zamanın entelektüel insanlarını bile, o ana kadar kendileri için benimsemesi olanaksız görüşleri meşru saymak derecesine getirmek olanaklı olduğuna göre, bu durumda bu deneyimin etik bir meşruluk özelliği söz konusu olmamakta;

bu sonuç daha çok dogma ve inanç ilkelere ifade eden ideolojilerin etkinlik derecesini kavranır duruma getirmektedir. Bütün bunları insan kişiliğine işlemek siyasal erk sahiplerinin ya da bu amacı taşıyanların temel ilkesi olacaktır. Bu açıdan hukuk felsefesi tarihine bakıldığında, “hukuksal teorilerin” bile zaman zaman değişime ve gelişmeye karşıt bir etkilemede bulunabildikleri ve var olan politik yetkeleri güçlendirme yönünde bir araç olarak kullanılabilirdikleri söylenebilir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri, eylemsel olarak var olan yürürlükteki hukukun üstünde ve ötesinde, değişmez, salt ve genel geçerliliğe sahip bir adalet anlayışı gündeme getirilmiş, bunun karşısında siyasal erki elinde tutan egemen güçler hukuk ve adaletin kendi ideolojilerinden oluştuğunu baskı yoluyla ileri sürerek kendi çıkarlarını “norm” olarak ortaya koyabilmişlerdir.

Meşrulaştırma aracı olarak kullanılan ideoloji olgusu bazen karşımıza “milli/ulusal ya da kutsal” sayılan inanç içerikleri biçiminde somutlaşarak çıkabilmektedir. İnsanlık tarihinde tüm toplumlar için “milli ve kutsal” değerlerin varlığı ve geçerliliğinin bir gerçeklik olduğu bilinmektedir. “Değer” kavramına ilişkin çok boyutlu ve ayrı açılardan yaklaşımlar yapılabilmekle birlikte, konumuz açısından burada daha çok soyut ve nesnel-evrensel değer kavramının toplumsal yaşam ve algılamadaki somutlaşmış biçimi olan “kültür” olgusuna ilişkin boyutunun irdelenmesi önem taşımaktadır. Çağdaş insanlık yaşam biçiminde, kitle iletişim araçları ve küreselleşme dinamikleri doğrultusunda giderek ulusal ya da yerel kültür olgusu büyük değişim-

ler yaşayarak bir benzeşmeye doğru eğilim göstermekle birlikte, yine de toplumsal ya da yerel bağlamda kültür olgusunun varlığı ve geçerliliği bir gerçektir. Konumuz açısından “milli ve kutsal” olarak algılanan toplumsal değerler, sözü edilen “kültür” olgusu çerçevesinde ele alınarak irdelenebilir.

Kuşkusuz ulusal ya da toplumsal bağlamdaki değerlerin toplumun barış, esenlik, hoşgörü, yardımlaşma ve bütünlük içerisinde varlığını ve devamlılığını sağlaması açısından yadsınamaz ve gerekli rolü vardır ve bu yönüyle sözü edilen ulusal-toplumsal değerlerin varlığı savunulabilir olduğu gibi, bunların yadsınmasını içeren bir yaklaşımın gereksizliğinde de hiçbir kuşku olamaz. Ne var ki, bir toplumsal değer/kültür içeriğinin bu biçimde olumsuzlanmayı gerektirir bir temelden uzak olabilmesi için, bunun, tüm insanlık süreçlerini kapsayan kadim insanlık kültürünün ortak ve temel kabulü olan nesnel-evrensel hukuk değerleri ve ilkelerine aykırı bir yapıya sahip olmaması gerekir. Evrensel-nesnel hukuk değerleri ve ilkelere aykırılık taşımayan ulusal-toplumsal değerler açısından ise, yalnızca bir önemli riskten söz etmek gerekir. Bu risk, toplum açısından geçerliliği bulunan bu ulusal ya da kutsal değerlerin birey, grup, oluşum ve siyasal erkler vb. tarafından, kendi iktidar ve çıkar amaçları doğrultusunda kullanılması durumudur. Bu nedenle, yukarıda belirtilen olumlu özelliklere sahip bulunan ulusal-kutsal değerler açısından; bu değerlerin “toplumdaki işlerlik biçimi” önemli bir sorundur ve bu önemli sorunun sağlıklı bir biçimde kritik edilerek ortaya konması,

sözü edilen değerlerin varlık amacına aykırı sonuçların toplumsal yaşam ve ilişkilerdeki egemenliğini ortadan kaldırmada büyük katkılar sağlayacaktır.

Toplumca benimsenmiş değerler olumsuz anlamda nasıl bir işlerlik görebilir? Bu sorunun yanıtını verebilmek için ampirik verilere göz atmak gerekir. Toplumsal pratiğe baktığımızda, toplumsal değerlerin olumsuz açıdan birey, grup, siyasal erk vb. oluşumlar tarafından çıkar ve iktidar sağlama amaçlı olarak kullanıldığını gözlemlemekteyiz. Bazı durumlarda, daha temelli bir irdeleme yapıldığında, “dinsel” ya da “ideolojik” amaçların yine çıkar ve iktidar edinme amacına yönelik bir kılıf olarak işlev gördüğünü ayımsamak olanaklıdır. Gerçekten de insanlık deneyimleri, dinsel ya da ideolojik söylemlerin çoğunlukla güç ve çıkar edinme yolunda birer araç olarak kullanılan kılıflar biçiminde işlev gördüğüne trajik olarak tanıklık etmektedir. Dinsel ya da ideolojik vurgunun görünürde egemen olduğu birçok tekil olay irdelendiğinde; gerçek amacın çıkar ya da güç edinmek olduğu, somut koşulların da desteklemesiyle dinselliğin ya da ideolojinin bu amacı gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Özetle dinsellik ve ideolojinin toplumca benimsenen değerlerle de yörgülükler olarak birey, grup, siyasal erkler tarafından çıkar ve güç edinmek gerçek amacıyla kullanılagelmesi, toplumsal bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir. Sözü edilen bu olumsuz gerçekliğin en önemli sonucu, toplumların ve dolayısıyla insanlığın adil ve barışçıl bir toplumsal yaşam ortamına kavuşması-

na engel olmak; demokrasi, hukuk devleti, toplumsal adalet, eşitlik, insan hak ve özgürlükleri gibi temel evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin yerleşmesine olanak tanımamak biçiminde ortaya çıkmaktadır. İyiniyetle, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin varlık ve geçerlilik kazanmasına yönelik her bireysel ya da toplumsal girişim ve çabanın karşısında, iktidar ve çıkarına dokunulan oluşumların “ulusal ve kutsal değer” kılıflı duruşları ciddi bir engel olarak durabilmektedir.

B- Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkelerinin İdeolojik Araç Olarak Kullanılma Riski

Soyut adalet düşüncesi etik bir değer olarak nesnel ve salt bağlayıcı olma özelliğine sahipken, bu soyut adalet değerinin içeriğinin oluşması ve ayrıntılarının belirlenmesi, belli uzay ve zaman koşullarıyla ilintilidir. Böylece soyut adalet düşüncesi nesnel, yani somut koşullara bağlı değilken, adaletin içeriği somut koşullarla ilişkilidir. Başka bir deyimle, somut uzay ve zaman koşulları ya da toplumsal koşullar; nesnel, salt bağlayıcı ve soyut olan adalet değerinin içeriğinin bulgulanmasında, algılanmasında ve yaşantılanmasında belirleyici olma anlamında büyük bir öneme sahiptir. Bütün bunlardan sonra, “evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin” soyut adalet düşüncesinin içeriğini oluşturdukları; bu evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin, bir yandan nesnel ve soyut etik değerlere dayanmakla aynı zamanda kendilerinin de nesnel ve soyut bir boyutlarının bulunduğu, diğer yandan ise, bunların somut içeriksel öğelerinin ayrıntılarının oluşması

açısından somut koşullara bağlı oldukları söylenebilir.

Bir toplumun sosyal yaşantısında maddi/özdeksel ve manevî/tinsel açıdan insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşam koşullarının sağlanması, o toplumun hukuk düzeninin evrensel hukuk değerleri ve ilkeleleriyle uyumlu bir bütünsellik oluşturmasına bağlıdır. Buna koştur olarak, yasakoyucuların temel ödevi, hukuksal düzenlemelerin evrensel hukuk değerleri ve ilkeleri doğrultusunda geliştirilmesini ve onlarla uyumunu sağlamaktır. Ancak, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriksel olarak belirlenmesinin aynı zamanda bir süreci yansıttığı ve bu sürecin önemli bazı sorunları gündeme getirebileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bir başka anlatımla, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriksel anlamlarının çerçevesinin nasıl belirleneceği konusu, önemli ve yanıtlanması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır.

Evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriksel öğelerinin neler olduğu, bunların içerdiği anlamın çerçevesi ve ayrıntılarının nasıl belirleneceği konusunda, çözüm olarak, “genel kabul görmüş materyaller” kullanılabilir. Bu durumda, “hukuksal alanda artarda gelen benzer yargılar” söz konusu olmaktadır. Bu konuda kesin olarak vurgulanması ve benimsenmesi gereken şey, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriği ile ilgili ilke ve standartların makuliyeti/rasyonaliteyi ve ahlakî değerleri ölçü almak durumunda olmasıdır.³² Başka bir deyimle, evrensel hukuk değerleri ve

ilkelerinin içeriğine ilişkin getirilecek önerilerin ya da bu konudaki oluşumların, bilimle ve temel etik ilkeleriyle çelişmemesi, bunlarla uyumlu olması gerekir. Bunun yolu ise özgürlük ortamından geçer; yani, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin somut içeriksel öğelerinin neler olduğu ve bu öğelerin anlamlarına ilişkin çerçevenin nasıl belirleneceği sorusunun çözümlenebilmesi için, ivedilikle ve birincil olarak, istenç, inanç ve eylem alanlarını kapsamak üzere bir bütün halinde özgürlük ortamının sağlanması gerekir.

Evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriğinin belirlenmesinde, “genel kabul görmüş materyallerin kullanılmasının” ya da “hukuksal alanda artarda gelen benzer yargıların” söz konusu edilmesinin, hiçbir zaman, “gerçekliğin bilinmesinde çoğunluğun ölçü alınması” biçiminde anlaşıl-maması gerekir. Doğa bilimlerinde olduğu gibi, moral ve toplumsal bilimler alanında da, geçerlilik bir çoğunluk sorunu olmakla özdeş değildir. Çünkü bilindiği gibi, bir bütün olarak hukukun belirleyici özelliği, onun, “olması gerekeni” içermesidir; hukuk, olanı değil, olan karşısında “olması gerekeni” belirler. Hukukun “olması gerekeni” belirlemede temel alınması gereken ölçüler ise, insan hakları, hukuk devleti, demokrasi gibi evrensel hukuk değerleridir. Daha da önemlisi, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin temel dayanağını oluşturan nesnel, evrensel, salt bağlayıcı olma özelliğine sahip olan etik değerlerin ve bu bağlamda yine bir etik değer olarak soyut adalet, eşitlik, özgürlük gibi kavram-

32 POUND, s. 102; RITCHIE/DAVID, s. 25; MANIN, s. 363.

ların, formel değerler ya da içi boş soyut kavramlar olarak metafizik bir söylemle benimsenmesi gerektiğidir. Bu anlamdaki değerlerin yadsınmasını içeren, onlara karşı bir söylemi ve uygulamayı öne süren bir yaklaşımın, salt çoğunluğun görüşünü yansıtmış olma nedeniyle benimsenemeyeceği ortadadır.

Adaletli, meşru ya da özdeş deyimle doğru hukukun içeriği ve ayrıntılarının ortaya konmasına ilişkin çaba ve deneyimler; bu konudaki düşünce ve yaklaşımlar arasında bir farklılık olabileceğini ve evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin içeriğinin ayrıntılarına ilişkin tam anlamıyla gerçekleşmiş bir uzlaşımın söz konusu olmadığını göstermektedir. Ne var ki, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin hukuksal meşruluğun bir ölçütü olarak benimsenmesini içeren bir yaklaşımın, bu konuda, yani hukuksal meşruluğa ilişkin, nesnel, salt bağlayıcı ve etik temele dayalı bir bakış açısına yönelik olduğu ve bunu amaç edindiği göz ardı edilmemelidir. Nesnel geçerlilik, sahip olunan ile değil, haklı istem anlamında savla ilgilidir; dolayısıyla, bu konuda temel sorunun, evrensel doğru ve belli sistematik ilkeleri olanaklı kılan gerçekçi ve doğru bir metot ortaya konabilmesi olduğu unutulmamalıdır. Konuya etik boyuttan bakıldığında, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin hukukun meşruluğunun ölçütü olarak ortaya konmasının temelinde, insanın adil ve barışçıl bir yaşam imkânına kavuşturulmasını içeren bir inancın yer aldığı söylenebilir. Hukuksal açıdan ise, bu yaklaşımla, insan davranışlarının nesnel

bir geçerlilikle değerlendirilmesi ve yargılanması amacı taşınmaktadır kuşkusuz.

Hukuksal meşruluğun ölçütü olarak evrensel hukuk değerleri ve ilkeleri savunusu, hiçbir zaman herhangi bir ayrımcılık durumunu, yani hakikati bilmede ayrıcalıklı bir konumun varlığının benimsenmesini içerecek bir anlamda alınmamalıdır. Çünkü bu durumda, sözcüğü baskı, sömürü ve sindirme amaçlı ya da belli ideolojik ve çıkar çatışmalarına dayalı kural ve yaklaşımların “ahlaksallık” ve “evrensel hukuk değeri” ismi altında sunulması;³³ başka bir deyimle “değersel baskıcılık” söz konusu olabilecektir. Bu riskli konuma düşülmemesi özgürlük ortamının sağlanması ve özgürlüğün değerinin bilinmesiyle olanaklıdır. Evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin somut içeriksel öğelerinin ve onların içeriksel ayrıntılarının bulgulanması, algılanması ve yaşantılanmasında, ölçüt olarak, *insanlık toplumunun üyelerince özgürlük içerisinde gerçekleşmiş olmak* koşulu aranmalı ve bu ortamın sağlanması yönünde gerekli olanaklar yaratılmalıdır.

Evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin somut içeriksel öğelerine ilişkin, eksiksiz bir uzlaşma çerçevesinde, olgusal olarak genel bir geçerliliğin söz konusu olamaması, bu ilkelerin gerçek olmadığı ve her yerde uygulanamayacakları anlamına gelmez. Bu konuda asıl olarak önemle vurgulanması gereken husus şu olmalıdır: Evrensel hukuk değerleri ve ilkeleri kapsamındaki kavrayış ve yaklaşımdan başka bir insanî ve ahlâki yol ve yöntem, “başkaları bunu

33 H. L. A. HART, s. 82-83.

dürüstçe kabullenmeseler de ve bu kavram ve semboller aracılığıyla kendi güç ve çıkarlarını kollayıp çoğaltma aktivitesi içerisinde olsalar da”, bulunmamaktadır.

IX- KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI, KÜRESELLEŞME VE MODERNİTE SÜRECİ BAĞLAMINDA İDEOLOJİ

Kanımızca “modern teknoloji” olgusunun tabiat, değer ve insan varlığı açısından sorgulanması, eleştirilmesi ve değerlendirilmesi konusu başlı başına ayrı ve kuşkusuz yaşamsal derecede önem taşıyan bir sorun olarak çağdaş insanlığın önünde durmaktadır. Ne var ki küreselleşme olgusu ve bu bağlamda kitle iletişim araçları çağdaş dünyanın bir realitesi olarak söz konusudur. Öncelikle önemle vurgulanmalıdır ki kitle iletişim araçları ve küreselleşme olgusu her şeyden önce bir “olanaklılık/ imkân durumu” özelliği taşımaktadır. Bu karakteristik yapısı, kitle iletişim araçları ve küreselleşme olgusunun olumlu ya da olumsuz yönde kullanılmasının insanlığın ya da daha gerçekçi bir ifadeyle toplumsal egemen erk ve odakların tercih ve yaklaşımına bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Ne var ki çağdaş dünyanın modernite süreci bağlamında sahip olduğu küreselleşme ve bununla bağlantılı olarak kitle iletişim araçlarının, günümüz dünyasında ideoloji olgusunun gelişip yaygınlık kazanmasında önemli bir role sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İdeoloji olgusu aracılığıyla toplumsal yaşama ve dünyaya kendi çıkarları doğrultusunda yön ve biçim vermek isteyen güç ve odaklar, küreselleşme/teknolojik gelişmeler/kitle iletişim araçları vb. çağdaş imkân ve vasıtalar yoluyla bu

amaçlarına büyük oranda ulaşmış olma konumundadırlar.

Bilindiği gibi, “küreselleşme” kavramı ve olgusu çağdaş dünyanın en önemli ve belirleyici özelliği olarak kendisini dayatmakta ve tartışılmaktadır. Bulduğumuz aşamada, küreselleşmenin değersel olarak olumlu ya da olumsuz görülmesinden çok, onun olgusal gerçekliği karşısında, insanlığın barış ve esenliği açısından ne tür bir bütünsel yaklaşım sergilenmesi gerektiğinin ortaya konulması önem kazanmaktadır. Son yüzyıllarda iletişim, teknoloji ve benzeri alanlarda gerçekleştirilen kazanımlar, insanlığı adeta geri dönüşü olmayan bir sürece aktarmış; insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar, dünya barışı ve yaşamın sürdürülebilirliği tartışmaları insanlık gündemine damgasını vurmuştur. Küreselleşme olgusu; hukuk kuralları ve hukuk kurumlarının gelişmesiyle bağlantılı olarak, hukuk felsefesinin gelişiminde hukuk ile etik ilişkisini yeniden gözden geçirme gereğini yaratmıştır.

“Küreselleşme”, dünya üzerinde, içinde artık başkalarının olmadığı yeni karşılıklı bağımlılık biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Kitle iletişim araçları alanındaki teknolojik gelişmeler, küreselleşmenin bütün yönlerini etkilemektedir. Öyle ki, iletişim araçları yoluyla elde edilen bilgi birikimi olmaksızın, modernlik kurumlarının küresel yaygınlaşması olanaksızdır. Çağdaş yaşam biçiminin, özellikle teknolojik ilerlemelerin iletişim araçlarıyla ilgili yönü, görüş ve düşünce alanında genel bir benzerlik ve uyum sonucunu kaçınılmaz bir biçimde doğurmaktadır. Kitle iletişim araçları dünsel ve kültürel bir benzerliğin, giderek

alansal bir genişlemeyle yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşması ve bunların algılanması açısından olaya bakıldığında ise, kitle iletişim araçlarının bu konuda önemli yönde etkili olabileceği ortadadır. Evrensel hukuksal değerler sorunu, iletişim olgusunun önemini ortaya çıkarmaktadır: İletişimsellik temelinde oluşması, benimsenebilir normların evrenselliğinin ve bununla bağlantılı olarak, davranan öznelere özerkliğinin güvencesi konumundadır. Başka bir anlatımla, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşmasının ve algılanmasının iletişimsellik aracılığıyla gerçekleşmesi; onların ideolojik bağlamda yani birey ve toplumların istençleri dışında ve ona karşın oluşup dayatılmadığını, tersine aynı zamanda birey ve toplulukların istençlerine dayandığını ifade eder.

İletişim gerçeği, politik tercihleri yönlendirebildiğinden dolayı hukuk felsefesi açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. İletişim olgusu, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşmasında ve algılanmasında olumlu yönde önemli etkisi bulunmakla birlikte, politik tercihleri yönlendirebilmesi nedeniyle değişik açılardan incelenmek ve sorgulanmak durumundadır. Sözgelimi, kitle iletişim araçlarının, toplumsal değer yargılarının oluşmasında etkin oluşu ve dolayısıyla her zaman için ideolojik amaçlarla ve olumsuz yönde kullanılabilme olasılığını da içermesi nedeniyle, gerçek demokrasinin kurulmasında güçlükler doğurabileceği söylenebilir. Bu bağlamda, çözüm yolu olarak, çağımızın son dönem politika bilimcileri artık demokrasiyi kadroların sık değiştiği,

toplumsal ve siyasal yetkenin uzun süre ülkenin geleceğini belirleyebilme gücünde olmadığı bir yönetim biçimi olarak algılanmaktadır. Bu durum, hukuk felsefesi açısından, iletişim çağına geçilmesiyle birlikte artık demokrasi ve devlet tanımlarına yeni kavramların eklenmesinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Kitle iletişim araçlarının sürekli bir biçimde aynı belirli odakların yönetiminde olması tek boyutlu ve belirlenmiş ideolojik kişiliklerin yaratılmasına yol açabileceğinden dolayı, demokrasi artık güç odaklarının ya da kitleleşmiş ögelerin kısa sürelerle toplumun yönetimini üstlenmesi anlamında değerlendirilmelidir. Bu ise, toplum yönetiminde yönetici ögelerin sık sık değişmesiyle yaratılacak alternatiflerin çoğalması ortamıyla olanaklılaşabilir. Kitle iletişim araçlarının sürekli olarak aynı odakların elinde kalması ya da bunların ideolojik amaçlarla kullanılması yoluyla tek boyutlu, belirlenmiş birey tipleri yaratılması durumu, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşması ve algılanmasına da olumsuz yönde etki eder. Çünkü hukuksal meşruluğun kaynağı olan evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşması ve algılanması için, özgürlük ilkesinin, istenç ve eylem alanını kapsamak üzere tüm boyutlarıyla işlerlik kazandığı bir demokratik toplumsal ortamın varlığı bir önkoşuldur. Bireylerin ya da toplulukların istençlerinin iletişimsellik aracılığıyla yönlendirilmesi ve belirlenmesi durumunda, evrensel hukuk değerleri ve ilkelerinin oluşması, algılanması ve işlev görmesi olanaksızlaşacaktır.

Günümüzde küreselleşmeyi gerçekleştiren itici nedenlerden bir önemlisi kitle

iletişim araçları olmakla birlikte, modern örgütler de yerel ile küreseli çok çeşitli yollarla birbirine bağlayabilmekte ve bunu yaparken de büyük insan kitlelerinin yaşam biçimini sürekli bir biçimde etkileyebilmektedirler. Küreselleşme, modernliğin yapısal karakterinin bir sonucudur. Küreselleşmeyle birlikte, farklı toplumsal bağlamlar ya da bölgeler arasındaki bağlantı biçimleri bir bütün olarak yerküre yüzeyinde yaygınlaşır. Böylece küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların çok uzak alanlardaki olaylarla biçimlendirildiği yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. Bu, aynı zamanda bir diyalektik süreçtir. Yerel dönüşümler, toplumsal bağlantıların zaman ve uzam üzerinde genişlemelerinin bir parçası olduğu için, küreselleşmenin de parçasıdır.³⁴

İletişimsellik ve küreselleşme olguları aynı zamanda bir toplumsal dönüşüme de yol açmaktadır. Dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine çekildikçe, toplumsal dönüşümün etkileri adeta bütün yerküre yüzeyi boyunca yayılmaktadır. Dolayısıyla günümüz toplumlarının özelliklerini dile getirirken, bu küresel ya da toplumsal topluluk gerçekliğinin kendine özgü niteliklerinin ayırt edilmesi gerekir. Çağdaş yaşam koşullarının ve çağdaş gelişmelerin bir sonucu olarak, dünyanın çok değişik parçalarında yaşayan insanlar aynı bilgi birikimleriyle donatık bir durum alabilmekte, aynı değerleri paylaşabilmektedirler. Diğer yandan yine bu çağdaş ko-

şulların ve gelişmelerin bir sonucu olarak, dünyanın, biçimsel ya da özsel olarak değişik “toplum”larına ait ve değişik toprak parçalarında yaşayan birey ve topluluklar, herhangi bir toplum ya da coğrafya parçasındaki gelişmeleri anında öğrenebilmekte ve eylemsel olarak ona ilişkin bir aktivite içine girebilmektedirler. Bütün bunlar, klasik toplum tanımlarının günümüz açısından anlamsal bir değişim yaşadığını ve artık küresel ya da toplumsal bir topluluk gerçekliğinin gündemde olacağını göstermektedir.

X- BATI EMPERYALİZMİ VE İDEOLOJİ

A- Çağdaş Dünyada Batı Emperyalizminin Sömürü Aracı Olarak İdeolojinin İşlevselleştirilmesi

Cemil MERİÇ’in “İdrakimize giydirilen deli gömleklere. İtibarları menşe’lerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı”³⁵ diye nitelendirdiği ideolojilerin/ideoloji olgusunun, çağımız dünyasında Batı Emperyalizminin bir sömürü aracı olarak işlevselleştirildiği ve kullanıldığı gerçeği inkâr edilemez. Bu bağlamda bazı çağdaş batılı düşünürler tarafından açıkça dile getirilen “kuvvetli ve istikrarlı demokrasilerde sınıf mücadelesini desteklemek için belki artık ihtirasa ve ideolojiye ihtiyacımız yok ama bunların ikisi de dünyanın geri kalan kısmında siyasi olduğu kadar iktisadi hür müesseseleri geliştirmek için milletlerin bu büyük cehdinde bunlar bizim için hala lüzumludur. Sınıflar arasındaki ideolojik çatışmanın

34 Anthony GIDDENS, s. 62-63.

35 Cemil MERİÇ (BÜ), s. 90.

sonuna yaklaştığı tek bölge sadece şu biçim Batı'dır"³⁶ gibi ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Bu çerçevedeki yaklaşımlar, bir açıdan, günümüz dünyasında ideolojinin bir sömürü aracı olarak kullanılmasının ve geri kalmış/bıraktırlmış toplumların gelişmelerinin önüne dikilen en açık engellerden birisinin ideoloji olduğu³⁷ gerçeğinin somut ve açık bir dayanak ve ifadesini oluşturmaktadır gerçekte.

Kanımızca ideoloji ve ideolojik kişilik olgusunun olumsuzluğu bağlamında, Batı Emperyalizminin ya da günümüz Batı siyasetinin ilham kaynağını oluşturan ve Çağdaş Batı Felsefesinin de bir yönüyle ortak ve temel bakış açısını yansıtan³⁸ "Utilitarianism/İngiliz Faydacılığı" akımının görüşlerinin bilinmesi ve değerlendirilmesi bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede günümüz Batı siyasetinin temelini oluşturan, özelde "İngiliz Yararcı (Faydacı) Okulu" genelde ise "Yararcılık (Faydacılık) Teorisi/Utilitarianism" denilen ahlaksal, siyasal ve hukuksal düşünce biçiminin, ahlak ve hukukun özü, kaynağı ve temel ereğinin ne olduğuna ilişkin yaklaşımlarının kavranması, irdelenmesi ve büyük bir dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Yararcılık (Faydacılık) Teorisi/Utilitarianism, temel olarak İngiliz düşünürlerince sistemli bir biçimde ortaya konup savunulmuş olmakla birlikte, Eski Yunan düşünürlerinden Aristippus ve Epikür'ün hazcı (hedonist) ve yararcı (utilitarian) bazı düşüncelerine dayandırılmaktadır. Bununla birlikte bu düşünce bi-

çimi, İngiliz düşünürlerince açık bir biçimde ortaya konarak sistematize edilmiş ve olgunlaştırılmış olduğundan dolayı, İngiliz düşüncesinin özelde Batı, genelde dünya düşünce biçimi ve yaşamına bir eklentisi/katkısı olarak nitelendirilebilir.

Karakterleri doğrultusunda, sadece gözlem ve deneye dayanmayı ilke edinen İngiliz düşünürler, bunu, hem bilgi teorisi alanında ve hem de a priori (mutlak geçerli) ilkeleri yadsımak biçiminde, ahlâk alanında benimsemişlerdir. Doğa bilimleri konusundaki deneyci ve duyumcu bilgi edinme yöntemini ahlâk ve hukuk alanına aktarmaya çabalayan yararcılar, gözlem yoluyla, tüm insanların, yaşamlarında haza ulaşmaya çabaladıklarının görülebildiğini, dolayısıyla, bu durumun aynı zamanda bir ahlaksal ve hukuksal değer olması gerektiğini savunarak temel düşüncelerini biçimlendirmişlerdir. Yararcı kuram, bütün zaman ve mekânlardaki tüm ahlaksal, siyasal ve hukuksal ilkelerin temelinde haz-yarar etkenlerini görmekte ve bunu aynı zamanda kendisi için bir "olması gereken ideal olarak savunmaktadır."

Yararcı teoriye göre, tüm insanlar, kendi haz ve mutluluklarına ulaşmak için çabalarlar. Ancak, yararcı düşüncenin asıl temsilcisi olan Jeremy Bentham, toplumsal yararcılığın ilk formüllerini ve toplumun genel esenliğini en yüksek ahlaksal ilke olarak nitelendiren Hutcheson (1694-1747)'dan aldığı "en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğu" ilkesini öne

36 Amerikalı sosyolog S. M. Lipset'e ait ifade; by: Jean-William LAPIERRE, s. 23.

37 Jean DUFOUR, s. 123.

38 Henry D. AIKEN, s. 13-14.

çıkarak, yararcılığın bireyci ve egoist bir kuram olmadığını izah etmek için çaba gösterecektir. “En büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu” ilkesi, yetenekli bir yasa yapıcıya evrensel bir araç sağlamaktadır.³⁹ Bu araç sayesinde yasakoyucu, “usun ve hukukun elleriyle mutluluk örgüsünü kurabilir.” “Daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan o nedeni gösteren, açıkça bu yarar ilkesinin kendisidir.”⁴⁰ Hobbes’un yararcılığı ise, diğer yararcı düşünürlerden farklı olarak çok daha bireyci ve bencil bir hazcılığa dayanmaktadır. Hobbes’un sisteminde, bir kimsenin, kendi haz ve mutluluğu dışındaki hiçbir haz ve mutluluğu iyi/haklı/doğru olarak kabul etmesi söz konusu değildir.

*“Doğa, insanoğluna iki egemen temel kural koymuştur; elem ve haz. Ne yapmamız gerektiğini ve ileride ne yapacağımızı bu iki temel kural belirler. Bunlar yaptığımız her şeyde, söylediğimiz her sözde, tüm düşüncelerimizde bizi yönlendirirler, bize egemendirler... Bir kimse bunların hükümlerini yadsımak, bunlardan vazgeçmek savında bulunabilir ancak gerçekte bu kişi, her zaman için onların etkisi altındadır, bunlara mahkumdur.”*⁴¹ İngiliz yararcı okulunun kurucusu ünlü İngiliz düşünürü Jeremy Bentham’dan alınan bu alıntı, O’nun hazcılık konusundaki açıklığını ve bunu bir dogma (nas/mutlak kabul) olarak algıladığını açıkça ortaya koymaktadır. Bentham kesin bir dille, doğanın, insanlığı acı ve haz adlı iki despot efendinin boyun-

duruğu altına soktuğunu; onların boyunduruğundan kurtulmak için yapılan her denemenin, sadece bu boyunduruğu bize göstermeye ve onu doğrulamaya yaradığını; bu despotlar karşısında yapılabilecek tek şeyin ne yapmamız gerektiğini belirlemek olduğunu söyleyerek bundan, “yarar ilkesinin” yani “olabilen tüm koşullar altında olabildiğince çok mutlu olmanın” insan eylem ve davranışlarının amacı ve ereği olması gerektiği sonucuna varmaktadır.

Yararcı kuram, ahlaka ilişkin görüşlerini deneyci bir yöntemle yani reel olguyu kriter olarak oluşturmaktadır. “Ahlaken iyinin” ne olduğu sorusuna yanıt bulabilmek için, insan yaşamını gözlemlemek gerekir. Gözleme dayanmayan bir ahlâk sistemi, kuşkuyla karşılanmalıdır. Her zaman için geçerli olacak olan ahlaksal ilkeleri, ancak gözlem yoluyla bulabiliriz. İnsanların yaşamını gözlemlediğimizde, tüm insanların, yaşamın başından sonuna kadar tüm istek ve çabalarının ereğinin mutluluğu çoğaltmak, eş deyişle hazza kavuşmak ve acıdan kaçınmak olduğunu görürüz. Böylece yararcılığının çıkış noktasının dayandığı ilke, olanaklı tüm eylemler arasında doğru olan eylemin olabildiğince en yüksek ölçüde mutluluğa götüren eylem olduğu kabulüne dayanmaktadır. Öyle ki Bentham bu mutluluk ya da haz durumunun niceliksel olarak hesaplanabileceğine ve bu paralelde bir mutluluk çizelgesinin çıkarılabileceğine bile inanır. Bentham, bu bağlamda, ahlâkın yerine mutluluğun bütçesini dengeleyecek bir sanat getirmek gerektiğini ileri sürerek,

39 Jeremy BENTHAM, s. 423; A. V. DICEY, s. 136.

40 Jeremy BENTHAM, s. 56.

41 Jeremy BENTHAM, s. 125.

gerçek bir haz aritmetiği kurmak istemiştir. Fontonelle'in, asılmak üzere olan bir suçlunun önünde söylediği şu ünlü söz, haz aritmetiğini somutlaştırır:⁴² "İşte hesabını yanlış yapmış bir adam!": Haz hesaplamasının yanlış yapıldığını ifade eden kötü huylardan, mutsuzluğa yol açmaları nede- niyle kaçınılmalıdır.

Yararcılık kuramı aynı zamanda bir anlamda metafizik ve soyut karakterli 18. yüzyıl felsefesine karşı bir tepkiyi de dile getirmektedir. Bu çerçevede İngiliz Yararcıları doğal hukuka karşı bir saldırı içine girmiş ve tüm doğal hukuk ilkelerini "boş ve anlamsız" kavramlar olarak nitelendirerek yarar kavramına dayandırmak istemiştir. Yararcılar, hukukun kaynağı olarak, sadece belli bir iktidarın emirlerini (politik erkin buyruklarını) ifade eden irade açıklamasını kabul etmektedir. Bir toplum içerisinde, yasaları kim yapıyorsa hukukun kaynağı da odur: Adalet, doğal hukuk vb. şeyler yasa yapamadıklarına göre bunlar, hukukun kaynağı olarak nitelendirilemez ve değerlendirilemezler. Bütün bu soyut kavramlar, tamamıyla anlamsız ve aldatıcı olmaktan başka hiçbir şeyi ifade etmemektedir.⁴³ Bu bağlamda, "doğal haklar" kavramı da açık bir saçmalaktır; çünkü bireyin sahip olduğu haklar "doğal" değil yasa tarafından verilmiş ya da müsadde edilmiş haklardır.⁴⁴ İngiliz Yararcılarının temel hak ve özgürlüklere objektif değerler olarak yaklaşmadıklarında hiç kuşku yoktur.

Dahası onların temel insan haklarına pek aldırış etmediği bile söylenebilir. Özellikle Bentham, bu bağlamda insan hakları öğretisini büyük ölçüde küçümsemiş, "anlamsız ve saçma" diye nitelendirmiştir. Fransız Devrimcilerinin İnsan Hakları Bildirgesi'ni yayımlaması zamanında onu "metafizik" bir çalışma olarak nitelendiren Bentham, bu bildirinin maddelerini "anlaşılmaz olanlar", "yanlış olanlar" ve "hem anlaşılabilir hem de yanlış olanlar" biçiminde üçe ayırmıştır.⁴⁵ John Stuart Mill'in dediği gibi, Bentham da dâhil olmak üzere yararcılar, temel hak ve özgürlüklere inandıkları için değil, yararlı bir yönetim sistemine inandıkları için liberal olmuşlardır.

1820-1903 yılları arasında İngiltere'de yaşamış olan Herbert Spencer, yararcı görüşe kendi felsefesinin temeli olan "evrim" düşüncesini de ekleyerek, kanımızca insanlık açısından en tehlikeli bir sonuca ulaşmayı amaçlamıştır. Spencer'e göre, canlıların başlangıç durumundan yüksek ve dış koşullara daha iyi uyurlanabilen çeşitli biçimlere doğru evrim göstermesi gibi, evren de, bütünüyle ilkel kaos durumundan, örgütlenmiş durumlara doğru bir evrim içindedir. Aynı durum insan için de geçerli olup, insan çabası da, kaba istek ve anlaşmazlıkların kaos evreninden ussal ve toplumsal bir yapı evresine doğru ilerlemektedir. Ne var ki insanların birçoğu, biyolojik ve tinsel yönden "geri kalmış" olduğundan dolayı, hâlâ "atomlar zihniyetini" sürdür-

42 F. GREGOIRE, s. 118 (dipnottan).

43 William Archibald DUNNING, s. 218

44 William L. DAVIDSON, s. 46.

45 Bertrand RUSSEL, s. 803; Recai G. OKANDAN, s. 668.

mekte ve bunun sonucu olarak toplumsal yaşama uyarlanamamaktadırlar. Bu nedenle, Spencer'e göre, bunlar için "ahlâksal" yasalar öngörmek gerekir. Ahlâkın son amaç ve gayesini, yaşama yararlı olmak yani insan türünün korunma ve gelişmesine yardımcı olmak biçiminde gösteren Spencer, bu nedenle, yaşama uyum göstermeyi başarmış olan kimselere bundan yararlanmalarının da sağlanması gerektiğini savunmakla "daha güçlü'nün haklı olacağı" gibi bir düşünceye yaklaşma tehlikesi içerisine girmektedir. Spencer, "yaşam kendi kendini ayarlasın" derken bu düşüncelere yaklaşmaktadır.⁴⁶ Spencer'in, değişik kültürel evrimden geçmeleri nedeniyle insan ırklarının ahlâksal ve diğer yetilerde birbirlerinden ayrı değerlendirilmeleri gerektiği yönündeki savları, aşikâr bir biçimde, Batılı toplumları üstün tutmayı da içeren ırkçı yaklaşımlar sergilemektedir. Spencer, bu yönlü savları çerçevesinde, kendi deyimiyle "yabanılların (Avrupalı olmayan insanların)" Avrupalılara karşı ahlâksal olarak daha aşağı bir düzeyde bulunduğunu bile ileri sürebilmiştir. Spencer'in bu yaklaşımı asıl olarak İngiliz Yararcı düşünürlerinin, kendilerinden saydıkları Batılı toplumlara ve insanlığın bunun dışında kalan diğer tüm kesimlerine hangi gözle ve niyetle baktıklarını açığa vurması açısından çok önemli ve dikkat çekicidir.

Yararcılık akımının çağdaş takipçisi ve yorumlayıcısı olarak nitelendirilebilen bir diğer düşünür de çağdaş siyaset bilimcisi Karl Popper'dir. Karl Popper, yararcılığın

"en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ya da kısaca "mutluluğu en çoğalt" formülü yerine, "herkes için kaçınılabilecek acıların en az olması" ya da kısaca "acı çekmeyi en azalt" formülünün konmasını önermektedir. Eleştirel olarak bakıldığında Karl Popper'in anlatım ve önerilerinin temel anlam ve içerik olarak Bentham'ın kaba anlamdaki yararcılığıyla özde benzeşik olduğu vurgulanmalıdır. Yararcılık akımının insanlık yaşamı ve tarihi açısından taşıdığı en büyük handicap ve olumsuzluk; "mutluluğun çoğaltılmasını" ya da Popper'in, temel anlamı saklı ifadesiyle "acıların azaltılmasını" savunmak değil, bunu yaparken bağlayıcı hiçbir nesnel ve insani kriter ve ilkeye bağlı kalınmaması sorunudur. Sonuç olarak, kendisine sadece "mutluluğu artırmak" ya da "acıyı azaltmak" kriterini temel ölçüt olarak alan ve bu bağlamda hiçbir sınır ve nesnel ilke tanımayan bir anlayışı yansıtan yararcı felsefe, bu temel belirleyici yapısından hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Günümüz Batılı toplum ve devletlerinin ahlâksal, siyasal ve hukuksal temel yaklaşım ve anlayışlarının kökeninde İngiliz Yararcılığının olduğu söylenebilir. Dahası, Dekartçı Okulun, bilgi teorisinde yaptıklarını siyaset, hukuk ve ahlâk felsefesinde de İngiliz Yararcılarının yaptığı bile ileri sürülmüştür.⁴⁷ "En büyük sayıda insana en büyük mutluluk, ahlâkın da yasaların da temeli budur." Yararcılığın dayandığı temel sav olan bu görüş, 19. yüzyılın son yarısından itibaren Britanya'daki ege-

46 Macit GÖKBERK, s. 486.

47 John PLAMENATZ, s. 160.

men sınıfın düşüncesini belirlemiş ve bu etki, özelde bugünkü Britanya toplumunda, genelde de tüm Batı toplumlarında en etkili yaşam felsefesini oluşturmuştur.⁴⁸

Yararcı teorinin, çağdaş Batı düşünce sistemlerini belirleyen ve etkileyen temel kuramlar arasında önemli bir yere sahip olduğu kuşkusuzdur. Yararcılık akımının bu denli etkileyici ve çekici olmasının temelinde, bu akımın, ilk bakışta dışarıdan insancıl görünen, “doğru davranış/yaklaşımının daha çok kişiye daha çok iyilik getirecek davranış/yaklaşım olduğu” yönündeki söyleminin yattığı ileri sürülmüştür. Yararcılık kuramının, insan mutluluğunu en üst düzeye çıkarmak için yapılan eylemi doğru olarak görmesinden kaynaklanan temel çekiciliğinin etkisinde kalan bir takım çağdaş ahlâk ve hukuk felsefecileri; bu kurama yapılan eleştiri ve karşı çıkışların ışığında yararcılıktan caymak yerine, çoğu kez bu eleştiri ve karşı çıkışlara, yine yararcı denebilecek bir yoldan yanıt vermeye kalkışmışlardır.⁴⁹

Yararcılık akımının İngiliz düşünce yaşamında ele geçirdiği egemenlik öylesine güçlü olmuştur ki, Adam Smith, Malthus ve Ricardo gibi ünlü liberal ekonomistler de onun etkisinde kalarak, hukukun temel amacının “en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğunu” sağlamak olduğu biçimindeki yararcı görüşe katılmış; buna karşılık da, Bentham ve taraftarları, serbest ekonomi ilkelerinin ekonomik alanda bi-

reysel ve toplumsal mutluluk açısından en olumlu koşulları yaratacağına inanmışlardır.⁵⁰

Yararcıların kalıtlarının son derece etkili oluşu, Anglo-Sakson hukukundaki liberal geleneğin, toplumsal refahın azami derecede artırılmasının yasal etkinliğin en uygun amacı olduğu temel görüşünü yansıtmasından da anlaşılacaktır.⁵¹ Çağdaş Anglo-Sakson akımının, tümüyle yararcı düşüncenin etkisi altında olduğu söylenebilir. “Enstrümantalist görüş” de denilen bu akım, hukuku salt bir araç olarak görmekte ve amacını da, sosyal dengenin sağlanması ve bireysel yarar olarak belirlemektedir. Yararcılık ve demokrasiyi savunan bu akım, hukukun insan eseri olduğunu, sosyal gelişme içinde ele alınması gerektiğini ve hukukçuluğun bir sosyal mühendislik olduğunu ileri sürmektedir. Böylece, çağdaş Amerikan yararcı akımlarının, hukuksal pozitivist düşünceyle klasik yararcılığı birbiriyle yoğurma ve uzlaştırma çabası içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Yararcılık akımının düşünce sisteminin natüralist/biyolojik anlamda doğalcı temel özellikleri göz önüne alındığında, yararcılık akımıyla diğer benzer Batılı akımlar arasındaki bu ilişki ve etkileşimin daha da büyük olduğu daha açık bir biçimde görülecektir. Asıl önemli ve dikkat çekici olan, natüralist (maddi anlamda doğalcı) temel anlayışlı görüşlerin, günümüz Batı dünyasında olduğu gibi, dünyanın diğer egemen

48 Bryan MAGEE, s. 171.

49 Samuel GROWITZ, s. 268-269.

50 Adnan GÜRİZ, s. 6.

51 Samuel GROWITZ, s. 269.

güç ve toplumlarında da aynı biçimde etkinlik ve hâkimiyetini sürdürüyor olmasıdır. Öyle ki, bu görüşlerin, günümüz dünyasının güçlü ve egemen Batılı ve diğer toplum ve devletlerinin temel politikalarını ve yaşam biçimlerini belirlediği ya da en azından etkilediği kesin olarak söylenebilir. İnsan doğasına, dinsel ve maneviyata ilişkin çok ayrı ve karşıt görüşlerin egemen olduğu toplumların devlet siyasetlerinin, oldukça birbirine benzer olması çok ilginç bir olgu olarak dikkat çekmektedir.⁵²

B- ideoloji ve Ulusalçılık

İdeoloji/ideolojik kişilik olgusunun doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olduğu etmenlerden bazıları da, aynı zamanda çağdaş yaşam biçiminin ve toplumsal yaşam koşullarının anlamsal olarak değişikliğe uğrattığı ve bu bağlamda sorguladığı “ulusalçılık”, “geleneksellik” ve “vatansızlık” gibi kavramlardır.

Geleneksellik olgusu en çok buyurganlığı ve dolayısıyla özgür insanî istence dayanmaması nedeniyle sorgulanmaya açıktır. Geleneğin buyurganlığı sürdükçe buna paralel olarak, bireylerin her birinin toplu varlığın yapısı içerisinde kısıp kalmaları da devam eder. Bu durumda, bireylerin topluluğun dışına çıkarak kendi başlarına herhangi bir girişimde bulunabilmeleri de söz konusu edilemez. Bu koşullarda yaşayan birey artık kendi eylemlerinin sahibi değildir ve onun, başkalarinkinden ayrı, kendine özgü bir kişiliği olamaz. Böylesi bir ortamda, toplumsal organizmanın tüm üyeleri büyük oranda benzer, giderek özdeş durumdadır. Çağdaş toplumsal yaşam

koşullarında, geleneksellik en çok düşünumsellik açısından sorgulanmak durumdadır: Artık, bir uygulama yalnızca geleneksel olduğu için onaylanmamakta; geleneğin haklı görülmesi ya da onaylanması, gelenekten kaynaklanmayan bir bilgi ve değer içeriğinin ışığında yapılmaktadır. Gerçekten de sözgelimi temel insan hak ve özgürlüklerinin evrensel bağlayıcılığı karşısında, gelenekselliğin ya da kültürel relativizmin onaylanabilir bir alternatif olarak benimsenmesi söz konusu edilemez; temel insan haklarına karşıt bir gelenek, sadece gelenek olması nedeniyle hoş görülemez. Diğer yandan bu bağlamda özellikle gelenekselliğin kötüye kullanılması durumuna da dikkat çekmek gerekir: Bir realite olarak bakıldığında, “geleneksel” sav merkezli kimi söylem ve aktivitelerin, ideolojik bağlamda ve bir kişisel ya da siyasal çıkar aracı olarak kullanılabilirdiği de görülebilmektedir.

Ulusalçılığın olumsuz yönlerinin giderilmesi de, kuşkusuz çağdaş dünyanın en önemli ve güç sorunlarından birisi olarak kendisini göstermektedir. Teknolojik alanda ileri ülkelerin, istemeleri durumunda birbirlerini yıkacak başka araçları geliştirebilmeleri olanağının bulunması gerçeği, sorunu bir bakıma “nükleer silahların denetimi” sorunu olmaktan çıkarmaktadır. Günümüz dünyasında egemen devlet ve ulusların çoğunun, ulusalçılığı ve kendi “milli çıkarlarını” hümanizme ve evrensel insanlık idesine eşit değerinde ve hatta ondan daha üstün ve öncelikli gördüğü, trajik bir realite olarak çağdaş insanlığın önünde

52 F. GREGOIRE, s. 118.

durmaktadır. Belli bir ülke ya da toplumun yurtseverlerinin, öteki ülke ya da toplumların ulusalcılıklarını kötülerken kendi ulusalcılıklarını yüceltmeleri gerçeği de, ulusalcılığın doğasının kavranmasını güçleştirmektedir. Ulusalcılığın bu korkunç sonuçlarını dizginleyebilmek için, hiçbir ayırım yapılmadan tüm insanların değersel olarak eşit sayılması ve aynı haklara sahip olmaları gerektiğinin samimi ve dürüst bir biçimde kabul edilmesi ve bu doğrultuda muamelede bulunulması dışında herhangi bir yol ve yöntem bulunmamaktadır.

“Vatanseverlik” kavramının da, özellikle günümüz sosyo-politik algısında, “ulusalcılık” kavramına eğilimli ve yalnızca “kendi” milliyetinden olan belli bir kitleye yönelik bir dürüstlük türüyle tanımlanmakta olduğu söylenebilir. Zira özellikle günümüz Batı sosyo-politik ve kültürel algı dünyasında değer verilen şey, açıkça yalnızca “benim ülkeme ve toplumuma ait olan, benim ülkemin ve toplumumun iyiliği”dir. Kişisel ya da sosyo-politik olarak sergilenen tutum ve yaklaşımın bu özelliği, temel ve değişmezdir.⁵³

XI- DEĞER TEORİSİ İLE İDEOLOJİ/İDEOLOJİK KİŞİLİK KARŞILAŞTIRMASI

Objektif etik değerler yaklaşımı⁵⁴ ile ideoloji/ideolojik kişilik karşılaştırılması konusunda öncelikle vurgulanması ge-

reken ayırım, etik değerlerin özgür insan iradesinin kabulü ile ancak varlık ve geçerlilik kazanabilmelerine karşın⁵⁵, ideolojinin insan iradesine baskı ve dayatmada bulunuyor olması hususudur. Özgür bir istence sahip olmak, bütün evren içerisinde yalnızca insanlar için söz konusu olan bir olanaklılık (imkân dâhilinde olma) durumunu yansıtır. Sadece insan kendi kendisini aşabilir; bir merkezden, sanki kendisi zaman-uzay dünyasının ötesindeymiş gibi, her şeyi, bu arada kendisini de, bilgisinin nesnesi olarak algılayabilir. Böylece insan, kendisine ve dünyaya karşı sorumlu ve “iyi” ya da “kötü” olabilecek tek üstün varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ İnsan olmak, bir anlamda özgür ve bağımsız olarak “evet” ya da “hayır” diyebilmeyi gerektirir. Kant’ın da önemle vurguladığı gibi, sahip olduğumuz yeteneklerin başında ve varlığın en yukarısında “irade/istenc” bulunmaktadır.⁵⁷

İnsanlık, bir bütün olarak doğada etik değerlerin görünüm kazanmasıdır. Bütün bunlar insan yaşamının olağanüstü önemliliğini vurgulamaktadır; çünkü insan, görüngüleri ve evrimi etik anlamda değerlendirme yeteneğine sahip tek varlıktır.⁵⁸ Diğer yandan, gerçek özgürlüğün, filozofik bağlamda etik değerlerle ancak elde edilebileceği de vurgulanmalıdır: Özgürlük insanın içsel ya da dışsal her türlü etkenin olumsuz tahakkümünden kurtularak ger-

53 Alasdair MacIntyre, s. 236-237. Ayrıca benzer fikirler için bkz: Axel Honneth, s. 292.

54 “Değer Teorisi” ya da “Objektif Etik Değerler” konusunda Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi alanına çok değerli çalışmalarıyla büyük katkılarda bulunan Vecdi ARAL’ın tüm eser ve makaleleri, bu bağlamda ufuk açıcı temel kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

55 Vecdi ARAL (BBBA), s. 69.

56 SCHELER, s. 49.

57 KANT, s. 119.

58 BOOKCHIN, s. 50-51.

çek anlamda kendisi olabilmesidir. “Kendisi” ise, ancak onun tinsel/manevî yanı olabilir. Çünkü yaşamda ne yapmamız gerektiğine yanıt verecek olan, eylemlerimize “insan eylemi” olmak özelliğini kazandıracak olan değerler, tinsel yanımızda kök salmaktadır.⁵⁹ Değerlerin sağlıklı bir biçimde algılanmasının yolu ise, filozofik düşünceye dalmadan/tefekkürden geçer:⁶⁰ Filozofik düşünceye dalma/tefekkür, evreni düşman kamplara bölmeden her şeye karşı iyi niyetli olmayı, her şeye önyargısız bakabilmeyi gerektirir ve sağlar. Bu eylem gerçekleştirilirken, kişisel ve özel olan; alışkanlığa, çıkar duygusuna ve isteklere bağlı olan her şey konuyu çarpıtır ve tefekkürün/uslamlamanın bütünselliğini bozar. Bu durumda, kişisel ve özel şeyler, özneyle nesne arasına bir engel olarak girer ve us için bir tutsaklık durumu yaratırlar. Tefekkür; alışılmış inanç kalıplarının ve geleneksel önyargıların engeline takılmadan, dingin, tutkusuz, erişilmesi yalnızca insan için olanaklı olan bilgi isteğiyle değerlendirilmelidir.⁶¹ Dolayısıyla bu tefekkür aktivitesinde, içine özel tarihin rastlantılarının karışmadığı soyut ve evrensel bilgiye, duyulardan gelen ve doğası gereği dar ve kişisel bir görüş biçimine bağlı olan bilgiden daha çok değer verilmesi gereği söz konusu olmaktadır. Filozofik düşünceye/tefekküre dalmada iyi niyetli ve dürüst olmak; davranışlarda adil olmayı, tutkulara ise yalnızca yararlı olan ve sevilenlere değil,

herkese ve her şeye karşı duyulan evrensel sevgi ile dolu olmayı gerektirir ve ifade eder. Felsefenin, önünde düşünceye daldığı evrenin büyüklüğü aracılığıyla bilinç de, bu tefekkür aktivitesi aracılığıyla büyümüş olacak ve en yüksek iyiyi, yani kâinatla bütünleşme kabiliyetini kazanacaktır.⁶²

Vecdi ARAL’ın anlatımıyla “*Ben Bilinci*” ile bireyselliğine ve özgürlüğüne kavuşan insan, böylece aynı zamanda “*Değer Bilinci*”ne ulaşmış, bununla da kesin belirlenmiş olaylar dünyasının (“olan”ın) üstüne çıkıp “*olması gereken*”in düzeyine el uzatmış, ondan esinlenir olmuştur.”⁶³ Dolayısıyla insanın en önemli ve esas yapısı onun, varlığının bilincinde olabilen ve bu sayede varlığı, kendini ve etik değerleri özgürce değerlendirip/takdir edip bunun sonuç ve sorumluluğunu üstlenebilen kişilik özelliğinde aranmalıdır.

İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusunda özgür insan iradesinin tümüyle edilgen bir nesne durumuna düşürülmüş olmasına karşılık, etik değerlerin özgür insan iradesi tarafından kabullenilmesi hadisesinde tümüyle bir “sübjektivite/bireysellik/şahsılık” unsurunun egemen olduğu gerçeği, bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Kuşkusuz burada söz konusu olan, değerlerin belirleyici ölçütünün süje olduğu ya da değer içeriğinin yalnızca bu değerlendirmeyi yapan kendisi için geçerli olduğuna kişinin inanması anlamında bir “değer sübjektif-

59 Vecdi ARAL (İMY), s. 35-36.

60 RUSSEL, s. 92-94.

61 RUSSEL, s. 92-93.

62 RUSSEL, s. 93-94.

63 Vecdi ARAL (BBBA), s. 5.

vizmi” değil fakat sonuç olarak “*değerin kesinlikle bir kimse için değer olduğu*” hakikatinin vurgulanmasıdır.⁶⁴ Değerin içerik olarak belirlenmesinin öznesi olarak değil fakat *hazır ve nazır bir biçimde mevcut bulunan değere inanıp inanmamanın, onu kabullenip kabullenmemenin tümüyle ve yalnızca bireyin kendi özgür iradesine bağlı olması* anlamında bir sübjektivite/şahsilik durumu önemle söz konusudur burada. Burada aynı zamanda “Hak ve hakikatin bulunup gerçekleştirilmesindeki bireyin *“insan” idesi ve “kendine sadakat”* değerinden ötürü onuru ve saygıdeğer oluşu”⁶⁵ söz konusu ve geçerli olmaktadır.

Etik değerlerin kökeninde, kabul edici ve var kılıcı olarak birey/kişi/insan yani insanın özgür iradesi bulunmasına karşılık; ideoloji olgusu, her zaman organizasyon/hükmetme/iktidar odaklarıyla bağlantılı olması hasebiyle, dayatma ve zor unsurlarını içerir. Jean LACROIX’in anlatımını izleyerek denebilir ki⁶⁶ derin manada kötülüğün kökü, organizasyonla ilintili ve politik daha doğrusu ideolojiktir. Her organizasyon/politika/ideoloji, bizzat kendisi kötü olmasa bile, insanın sahip olduğu güç ve iktidarın diğer insanlar üzerinde kötüye kullanılmasına sebebiyet vermesi nedeniyle tüm olumsuzluğun, bozgunculüğün, işva ve ifsadın kaynağını oluşturur. Oysa etik değerlerin varlık ve geçerlilik kazanmalarının biricik koşulu olan insanın özgür iradesiyle kabulü; varlığın bizzat kökünü ve özünü oluşturan, tüm varlığa/

değerlere yönelik olarak var bulunan ve aynı zamanda insanın tüm eylem ve değerlendirmelerine hür bir şekilde yansımaları gereken asli tasdik/sevgiyi gerektirir. (Bu noktada “tüm varlığa/değerlere yönelik olarak var bulunan asli tasdik” anlamında sevginin “nesnellik/tüm varlığa yönelik olarak mevcut bulunma” özelliğinin, organizasyon/ideolojinin yol açtığı kötülük/kin/nefret hali için de var ve geçerli olduğu hatırlanmalıdır.) Özne insanın kendisine, diğer tüm insanlara/insanlığa, tüm varlığa ve kuşkusuz inanan açısından tüm varlığın biricik kaynağı ve mutlak belirleyeni olan Rabb’e yönelik olarak geçerli olan bu asli tasdik/sevgi var olmadan, gerçek anlamda insanın ve insanlığın var olması mümkün gözükmemektedir. “*Gerçekten, Tanrıyı kalpten reddeden bir kimse “ahlaken iyi”yi oluşturan değerlerden hiç birini algılamaz*”⁶⁷ çünkü. Bu asli tasdik/sevgi/inanç kaçınılmaz ve birbirinden ayrılmaz olarak düşünsel ve varlıksal ya da teorik ve pratik hali kapsar ve bu niteliğiyle tüm bilgi ve eylemlerimizin adeta mayasında mevcut bulunur. Süje/özne olarak insanın, inanma ve değerlendirmelerine eklediği şey olan onama/razı olma/kabullenme/tasdik etme olmaksızın “bilgi” de var olamaz. Diğer yandan bu asli tasdik/inanç aynı zamanda doğası itibariyle, insanın kendinden ve kendini gerçekleştirmekten başka bir şey isteyememesi, bundan kaçamaması, varoluşçuların deyimiyle “*buna tutsak olma- sı*” nedeniyle trajiktir de. *Kendini isteyip*

64 Vecdi ARAL (HFTS), s. 50-51.

65 Vecdi ARAL (BBBA), s. 120.

66 Jean LACROIX, s. 220-222.

67 Vecdi ARAL (BBBA), s. 117.

*olumlamak ya da kendini istemeyip ret etmek/olumsuzlamak; kendine ümit beslemek ya da kendinden ümidini kesmek! İnsanın trajik ikilemi ve varoluş serüveninin temel belirleyici noktası/dinamiği işte budur. Asli tasdik/sevgi/inanma insanın en “deruni ve akli temeli”ve ümidin biricik kılavuz kapısı olmasına karşılık, olumsuzlama/ret etme/inkâr ise en büyük ümitsizliktir.*⁶⁸

XII- SONUÇ

*“Öyleyse kafalar karışık. Bu kafa karışıklığı içinde kendini haklı görmenin ve hak duygusu ile savaşa girmenin, ne denli kolay olduğu görülüyor ve anlaşılıyor. Günümüzde ise savaş tehlikesinin bir yok oluş, insanlığın bir anda tümüyle yok oluşu anlamına geldiğini de unutmayalım.”*⁶⁹

Bu çalışmada ele alınan anlamıyla ideoloji olgusu çerçevesinde insanlık tarihi boyunca gerçekleşen “vukuatlar” üzerine biraz düşününce, insan, Jean DUFOUR’un dediği gibi, “ideolojinin tadında bir acılık buluyor”⁷⁰ doğrusu. Tarihsel ve çağdaş bağlamda reel/olgusal olarak bakıldığında tüm ideoloji ve ideolojik fenomenlerin, Paul Dimitriu’nun trajik ifadesiyle “*ilim ve felsefenin aksine mutlakçı, müsamahasız; aynı imanı paylaşan müminleri, inananları ve mezhep ihtilafları olan; aktif, militan, emperyalist*”⁷¹ bir işlevsel özellik taşıdıklarını vurgulamak durumundayız.

“İdeoloji” ve “ideolojik kişilik” olgusunun olumsuzlanmasını gerektiren en

önemli neden, kanımızca, insan iradesine, insanın özgür varlık olma yönüne ilişkin bulunmaktadır. İnsanı değersel/etik anlamda gerçek insan yapan en temel husus, onun özgür iradeye sahip olması ve varlığını/hayatını kendi özgür iradesiyle anlamlandırıp yaşantılamasıdır. İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusu ise, bu anlamda insanı yok eden ve onu edilgen/belirlenen bir eşya haline indirgeyen bir nitelik arz etmektedir. Belirlenip yönlendirilen bir eşya haline getirilen kişilerden oluşan bir toplum ve toplumsal yaşamın, anlam ve değer olarak insanlık varlığına sunacağı bir iyilik/güzellikten ise söz edilemeyeceği kuşkusuzdur. İnsanlık yaşamı açısından ideolojinin en başta gelen olumsuzluğu kanımızca onun, insan iradesine varlığın/eşyanın anlam ve değerine ilişkin dayatmada bulunması, insan iradesinin insanın varoluşsal serüvenindeki biricik varlığı ve temel kişiliği olduğu etik hakikati ret etmesinde aranmalıdır. Böylece ideolojinin en belirgin olumsuzluğu, onun hakikatin ve anlamın algılanması bağlamında temel bir yanılgı ve kusur içinde olması biçiminde kendisini göstermektedir. Çünkü etik değer olarak doğrunun ve hakikatin ya da varlığın anlamlandırılması insan iradesine karşı dayatma ve zor uygulama yoluyla mevcudiyet bulamayacağına hiçbir kuşku yoktur. İdeoloji kendi bağımlısı ideoloğa (ideolojik kişilik), inanma ve davranmasında objektif hakikate göre değil de kendisine empoze edilen kalıplaşmış önyargılara göre hareket et-

68 Jean LACROIX, s. 238, 227.

69 Vecdi ARAL (BBBA), s. 129.

70 Jean DUFOUR, s. 146.

71 Paul DIMITRIU, s. 68.

mesini, realiteyi tanımayıp gerekirse onu tersyüz ederek anlamlandırmasını, dünyayı yalnızca kendisine empoze edilen inançsal kalıplar doğrultusunda dizayn edip biçimlendirmek için çaba göstermesini öğretir ve dayatır. İdeolog/ideolojik kişilik, biricik hakikat olarak kabul ettiği görüşünü bütün insanlara zorla benimsetmek, topluma/toplumsal yaşama/dünyaya kendi bu ideolojik kalıpsal tasarımları doğrultusunda bir yön ve biçim vermek ister ve bunun için habire çabalar durur. İdeoloji kendi bağımlısı ideolojik kişinin yalnızca değerlendirme ve muhakeme etme yeteneğini zedelemekle kalmaz, aynı zamanda onun hakikat karşısındaki tavır ve tutumunu da etkiler, onu bu konuda dürüstlük ve içtenlikten yoksun bırakır.

Fenomenolojik olarak irdelendiğinde, çağımız dünyasında, objektif etik değerlere dayanan kadim insanlık kültüründen uzaklaşılmasının, modern ve Batılı pozitivist bilim ideolojisi aracılığıyla büyük oranda gerçekleştirildiği ileri sürülebilir. Bu açıdan bakıldığında günümüzde, ülkemiz ve toplumumuz da dâhil özellikle geri bırakılmış ülke ve toplumlarda mevcut/geçerli olan bütün modern entelektüel akımların kaynağında pozitivism ya da pozitivist bilim ideolojisinin yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Pozitivism ya da pozitivist bilim ideolojisi kadim insanlık kültüründen kopmanın/koparılanın biricik aracı olarak işlev görmüştür adeta.

Vecdi ARAL'ın açıkça vurgulamasıyla "Davranışlarımızda bizi içimizden bağlayan bu gücün kaynağını, çağımız düşün-

cesini büyük ölçüde etkileyen, sözüm ona bilimsel, pozitivist anlayış, fizik dünyada bulabileceğini sanmış ve en büyük önemi silah ve paraya vermiştir. Bunların bireysel ve sosyal alanda kullanılmasında başarı gösterenleri mucizevi varlıklar olarak kabul ederek insanlığın yazgısı bu gibi kimselerin eline verilmiş, böylece insanı ve insanlığı yokluğa götürebilecek olan korkunç yolun kapısı aralanmıştır. Çünkü iç dünyanın, iç yaşamın reddi, dış güce teslim olmayı, zorunlu bir sonuç olarak meydana getirir; bu teslimiyetten yararlananı da düzen adına her şeyi yapabileceği sanısına kaptırır."⁷²

Modern kapitalizmin egemen olduğu ve bir sömürü aracı olarak kullanıldığı günümüz dünyasında siyaset ve hukuk ikilisinin tek bir ideoloji çatısı altında birleştirildiği ve işlevselleştirildiği söylenebilir. Dahası çağdaş/uygar/gelişmiş bir ülke/toplum olarak değerlendirilebilmek için, modern liberal-kapitalist ideolojiye teslim olmak günümüz sömürü dünyasında bir önkoşul haline getirilmiştir adeta. Bu çerçevede hukuk da asli/kadim/varoluşsal özünden tecrit edilerek, ulusal kültür ya da toplumsal inanç temelinde sosyo-politik olarak dayandığı geçerli ideolojinin emrine ve hizmetine terkedilmiş/sunulmuştur ne yazık ki.

Diğer yandan İslam-Doğu coğrafyasının/toplumlarının içinde bulunduğu dram ve trajedinin temel nedenlerinden birisinin de, Batılı kapitalist modernitenin "icat edip", birbirine kırdırıp sömürmek için Doğu-İslam toplumlarına "ihraç" ettiği

72 Vecdi ARAL (BBBA), s. 117.

“ideoloji” ve “ideolojik insan” yaklaşımı olgusu ve kavramlarına ilişkin bulunduğu, görmezden gelinemez bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Doğu-İslam toplumlarının entelektüel yapılanmalarında dinin/İslamiyetin bir “ideoloji” ve dindar/Müslüman’ın da bir “ideolog /ideolojik insan” tiplemesine dönüştürülmesi; dinin özünden ve bu bağlamda adalet değerinden uzaklaşılmasına, dinsel algının bir çıkar/iktidar/şiddet/çatışma aracı haline dönüştürülmesine ve en son tahlilde de günümüzde içinde bulunulan trajik/dramatik realitenin gerçekleşmesine yol açmıştır.

İdeoloji ve ideolojik kişilik olgusunun en temel özelliği, onun sosyo-politik stratejilerin hizmetinde bir silah ya da bir alet işlevi görmesidir. Hakikatin kurgusallaştırılarak ters yüz edilmesi ve bu yolla insan zihninin yönlendirilebilmesi özelliğiyle ideoloji, dünyaya ve insanlığa tümel ya da parçal olarak yön ve dizayn vermek isteyen egemen güçlerin kullandıkları argümanların başında gelmektedir. Bu aşamada artık ideolojinin, kendince hakikati ifade eden ve gerçekleştirilmesi gereken bir temel gaye olarak değil de yalnızca ulaşılacak istenen sosyo-politik amacın gerçekleştirilmesi için kullanılan bir vasıta olarak kabul edilmesi söz konusu olmaktadır. Ne var ki bir ideolojiyi tümüyle ve yalnızca bir aksiyon aracı ve aleti olarak işlevselleştiren odaklar, zamanla bu ideoloji ağının içine düşme ve onun tarafından sarmalanma riskiyle de karşı karşıyadırlar.

“Öyleyse, akla aykırı, ama vicdana uygun bir düşünce ve eylemi yüksek insani bir değer olarak kabul edebiliriz; fakat vicdana aykırı hiçbir düşünce ve işlemleri, akla uygun da olsa, insana yakıştıramayız; insanca diye kabul edemeyiz; çünkü vicdana aykırılık var oluş nedenine terstir.”⁷³

BİBLİYOGRAFYA

- Aiken, Henry D. (1956), *The Age of Ideology*, The New American Library, Inc. New York.
- Amiot, Michel, “İctimai İlim ve İdeoloji”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 54-63.
- Aral, Vecdi (1992), *İnsan ve Mutlu Yaşam (Yaşamın Anlamı), Birinci Kitap: Mutluluğun Koşulları*, İstanbul.
- Aral, Vecdi (HFTS), *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Aral, Vecdi (2014), *Beklediğimiz ve Bizden Beklenen ADALET*, İstanbul.
- Arslan, Hüsamettin (1992), *Epistemik Cemaat / Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul.
- Balı, Ali Şafak (2010), “İdeolojilerin Hukuku mu? Hukuk İdeolojisi mi?”, by: HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 19.Kitap, İstanbul, 2010, s. 142-157.

73 Vecdi ARAL (BBBA), s. 132.

- Bentham, Jeremy (1948), *A Fragment On Government and An Introduction to The Principles of Morals and Legislation* (ed. Wilfrid Harrison), Basil Blackwel.
- Bookhin, Murray (1994), *Özgürlüğün Ekolojisi - Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (çev. Arif Türker), İstanbul.
- Borne, Etienne, “İdeoloji ve Felsefe”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 148-166.
- Buis, Gerard, “İlim ve İdeoloji”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 36-53.
- Ceylan, Yasin (2010), “*Hukuk İle Dünya Görüşü Arasındaki İlişki*”, by: HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 19. Kitap, İstanbul, 2010, s. 195-197.
- Davidson, William L. (1947), *Political Thought in England/The Utilitarians From Bentham to Mill*, University of Oxford Press, London.
- Dicey, A. V. (1940), *Lectures On The Relation Between Law and Public Opinion in England*, London.
- Dimitriu, Paul, “İdeolojilerin Çöküşü”. by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 64-83.
- Dufor, Jean, “İdeoloji ve İktisadi Hayat”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 122-147.
- Dunning, William Archibald, *A History of Political Theories/From Rousseau to Spencer*, The Macmillan Company, New York.
- Giddens, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları* (çev. Ersin Kuşdil), İstanbul.
- Gökberk, Macit (1980), *Felsefe Tarihi*, Dördüncü Basım, İstanbul.
- Gregoire, F. (1971), *Büyük Ahlâk Doktrinleri* (Çev. Cemal Süreya), İstanbul.
- Growitz, Samuel (1981), *John Rawls: Bir Adalet Kuramı* (Çev. Serap Can), Anthony de Crespigny, Kenneth R. Minogue (der.): *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, İstanbul.
- Guiraud, Pierre, “*Dil ve İdeoloji*”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 104-121.
- Gürbüz, Ahmet (2013), *Harabede Define / Tasavvuf Felsefesinde Temel Vurgular*, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, Ahmet (2013), *Hukuk ve Meşruluk / Meşru Hukukun Temel Unsurları*, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 3. baskı, İstanbul.
- Güriz, Adnan (1963), *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara.
- Habermas, Jürgen (1993), ‘İdeoloji’ *Olarak Teknik ve Bilim* (çev. Mustafa TÜZEL), İstanbul, 1993.
- Hart, H. L. A. (1986), *Law, Liberty and Mortality*, Oxford University Press, New York.

- Hayek, F. A. (1960), *The Constitution of Liberty*, Chicago.
- Honneth, Axel (2006), “*Liberalizmin Sınırları. Günümüzde Birleşik Devletler’deki Siyasi Ahlak Üzerine*” (Çev. Eylem Özkaya), by: Liberaller ve Cemaatçiler, der: Andre Berten, Pablo da Silveira, Herve Pourtois, Ankara, 2006, s. 292-304.
- Kant, Immanuel (1989), *Pratik Usun Eleştirisi* (çev. İsmet Zeki Eyuboğlu), İstanbul.
- Lacroix, Jean, “İdeolojiye Karşı Şahsiyetçilik”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 214-241.
- Lapierre, Jean-William, “İdeoloji Nedir?”, by: İlimler ve İdeolojiler, Terc. Fahrettin ARSLAN, Umran Yayınları, Ankara, s. 6-35.
- MacIntyre, Alasdair (2006), “*Vatanseverlik Bir Erdem midir?*” (Çev. Elif Ergezene), by: Liberaller ve Cemaatçiler, der: Andre Berten, Pablo da Silveira, Herve Pourtois, Ankara, 2006, s. 235-252.
- Magee, Bryan (1985), *Yeni Düşün Adamları* (Çev. Mete Tunçay), Ankara.
- Manin, Bernard (1987), “*On Legitimacy and Political Deliberation*”, b.y.: Political Theory, Vol.15, No:3, Sage Publications Inc., August 1987, s. 338-368.
- Meriç, Cemil (1994), *Bu Ülke* (YH. Mahmut Ali MERİÇ), 9.Baskı, İstanbul.
- Meriç, Cemil (1993), *Sosyoloji Notları* (YH. Ümit Meriç Yazan), 2.Baskı, İstanbul.
- Okandan, Recai G. (1955), *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul.
- Plamenatz, John (1949), *The English Utilitarians*, Basil Blackwell, Oxford.
- Plotinus (1996), “*Vatana Dönüş*”, by: Prof. Dr. Erol GÜNGÖR: Tasavvufun Meseleleri, 6. basım, İstanbul.
- Pound, Roscoe (1969), *Law and Morals*, New York.
- Ritchie, M. A. / David G, *Natural Rights : A Criticism of Some Political and Ethical Conceptions*, George Allen & Unwin Ltd., London.
- Russel, Bertrand (1963), *The Problems of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford - New York.
- Russel, Bertrand (1948), *History of Western Philosophical Thought*, London.
- Scheler, Max, *İnsanın Kosmos’taki Yeri* (çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul.
- Stammler, Rudolf (1969), *The Theory of Justice* (çev. Isaac Husik), Rothman Reprints, inc, New York.
- Vercors, Jean Bruller, *İnsan ve İnsanlar* (çeviri: S. Eyuboğlu, A. Erhat, V. Gün-yol), 3. Baskı, İstanbul.